

Медей Сәрсекке

Жетінші толқын (Хикаят)

I

Жолбасшың білікті кісі болса – жол тауқыметін сезінбейсің, ерте ме, кеш пе, діттеген жеріңе аман-есен жеткізетініне шүбәсіз сеніп, соңынан ере бересің. Ақыр аяғында «жүрген аяққа жөргем ілінедінің» кері болады да шығады...

Вацлав атайға кездескелі біз де сөйттік.

Қарт Балқанның неше алуан ағаш түрі мәуелеп өсіп, әсіресе балқарағай сыңсыған көкжасыл баурайына «Жан саясы» атты лагерь ірге тепкеніне біраз жыл болыпты. Жан бағуға жаралған құтты қоныс, жер жәннаты осындай-ақ болар. Қысы-жазы тоқсан тоғыз елдің жұрағаты одан-бұдан ағылып, сауық-сайран құратын думанды жер. Студент жастар қоғамының жолдамасымен күндердің күнінде сол жұмаққа біз де тап болғанбыз. Біз деп отырғаным – Мәскеу университеті өткен қыста жариялаған шығармашылық бәйгеде жеңімпаз атанған 10 студентке сыйақымен қоса осы лагерьге жолдама берілген, бақыттылардың жуан ортасында менің де есімім аталып, жаз ортасында ту қияндағы Балқан тауы қайдасың деп сапарға аттанғамын. Жолаушыға үйінен күншілік жер ұзау қып-қызыл бейнет деседі. Мен болсам, Азия құрлығының ту қияндағы түкпірінен шалғайдағы Еуропаның шеткергі төріне келген сирек өкілдерінің бірімін.

«Ендеше, – деп осы жаққа табаным тиген сағатта-ақ шексіз қиялға берілейін, – кәрі Балқанның құланжонданған сілеміне бойлай кіріп, бейтаныс өңірді емін-еркін аралап, неге жер танымасқа?!..»

Ақыры, солай болды. Мен сияқты саяхат тілеуші ниеттестер ортамыздан көптеп табылды. Әмбе біз лагерьдің жолбасшы гидтері шиырлаған ескі сүрлеу емес, қауіп-қатері мол қиын асулар мен терең шатқалдарды ғана көруге құштарланып, оны енді жастық желеңге ерік берген есерлік дейік, соқтықпалысоқпақсыз қиынға бастар кәнігі жолбасшы іздеп, лагерь жайғасқан тараң қойнаудың етегіндегі хорват деревнясына барғамыз. Жер жөнін білгенімен орысша жөндем сөйлейтін адам табу қиын болды бірақ.

– Білмейді тіл, – деп бас шайқады көбі.

Сөйтсе де алған беттен қайтпадық. Өңкей бір көк қақпалы, шатыры да көк төбел үйлерді жағалай адақтап іздеу салдық.

– Мирзеге барғын. Көңілін тауып, еліктіре алсаңдар – жолбасшы болудан бас тартпас. Жастармен серуен құруға ол шал ерекше құмар... – десті біз тілдескен жұрттың кейбірі.

Жазықты құлда шаршау болмайды, оның да көк шатырлы жөндем үйін тауып, ішінен бекітілген есігін тасырлата қағып, қақпа алдында бірқанша уақыт телмірдік. Өлден уақытта жатаған есік сықырлай ашылып, дембелше бойлы, бітік көз, кеңкіш мұрын қарт табалдырықтан бері аттады. Жетпіске еркін кірген бәкене кісі екен. Егде әлпеті көңілді қомсынтып, көрер көзге де тым қораш көрінді. Ал Балқандай ақар-шақар тау күш-қуаты өлшеулі әлжуаз қартты шыдатпайды...

– Естідім тауға апаратын жолбасшы іздеп жүргендерінді, – деді қарт сығырайған қысыңқы көзімен бір-бірімізге жаутаңдап қараған біздің бас-аяғымызды тінте шолып өтіп, – Жолбасшы табылады. Осы жерде тосыңдар!..

Ризалығымызды жамырай білдіріп, есік алдындағы ескі сәкіге жайғасамыз. Тақта тас төселген жіңішке жол үйге, баубақша қаулап өскен аула ішіне де тарапты. Ескі-жаңасы аралас жеміс ағаштарының алуан түрі әр жерден зорая өсіп, биік дуалды жиектей бой түзеген. Шаруа қыбын білетін қожайын екені көңілге дәт болды.

– Жолбасшыларың әзір!..

Белін жалпақ қайыс белбеумен шарт буып, мырыш қалбыр мен қалайы құтыны соған ілген, басында асқабақтай қалпақ, мойнына құс мылтық асынып, қолына ырғайдан жуан таяқ ұстаған бөкене қарт тұр алдымызда.

– Вацлав Мирзе деген хорват шалы мен боламын, – деп қутындап таяғымен қара жерді түйгіштей нұқыды. – Немене, қораш ұсқынымды қомсынып тұрсындар ма? Для вас, юноши, сойду, не первый раз в горах!.. * Ал жүрелік!..

Вацлав атаймен біз осылай танысқан едік.

Жүрген жол көп болды ма, әлде соны Вацлав атайдың әңгімесі ұзартты ма? Айырмасын, сірә, онымен қош айтысып, біржола ажырасқанша аңғармадық.

– Вацлавтың бала кезінде Кишканың суы, ішсең – төбеңнен шыққандай суық еді, шомылуға түссең – сүйреп ала жөнелетін адуын болатын. Бұл шіркін әлі де сол қалпында. Ал менің сақалым аппақ боп қуарғалы қашан!.. Айтыңдаршы, жастар, қайсымыз мықтымыз?

– Кишка!

– Таппадыңдар, – деп Вацлав атай басын шайқайды, – Кишкадан мен әлі күнге дейін малтып өтемін. Суық демей суына да емін-еркін қойып кетемін. Ал, қане, мықты кім?

– Вацлав атай!

– Тағы да шатастыңдар. – Жолбасшымыз бізді әжуалап рақаттана күледі, самбырлаған даусы тау-тасты жаңғыртқандай зор. – Атайың қазір жасыды. Жас күнінде ол Кишканы кез келген жерден кешіп өтетін. Ерте-кеш демей терең тұсына қойып кетуші еді. Енді өткел іздейтін болды. Мына жерден, айталық, бүгін өте алмаймыз...

Өзенді жағалап жоғары өрлейміз. Өрлейміз деу – айтуға оңай, қия жартасты жиектеп келе жатып жазатайым тайып кетсең – тасша домалатып ала жөнелуден тайынбас тентек өзенге күмп бересің, о да бір сәрі-ау, төбеңнен төнген асқар шыңдар – неше түрлі қауіптің қордалы ордасындай қатерлі. Одан да төменге тас домалайды, кейде аумағы үйдей жарықшақ оппаларға кездесеміз. Өкініш білдіру кеш, өзіміз тілеп тартқан тауқымет. Кишка – тау өзені. Арнасы тар, ағысы қатты. Табаны – қызылшақа тас, жағасы жағалай – сом жартас, не болмаса ит тұмсығы өтпес ну орман. Ылдиға жөңкілген суынан да гөрі, сабынша көпіріп, ақ көбік атып, күні-түні гүрілдеген сарыны өктемірек сияқты.

– Қартаймаған Вацлав емес, Вацлав шалдың ақылы болар-ау, – деп түйеді әзілін егде жолбасшымыз, – Міне, ақылмен ойлап, оңтайлы өткелді таптық...

• Шошымандар, жастар, тауға жаңа шығып жүргем жоқ!

Терең шатқалдан амалдап өткен соң шағын алаңға тап болғамыз. Кишка бұл арада төмендегі жойқын екпінінен аз-кем баяулап, көп жүгірістен ентіккен кісідей солғын тарта ағады. Жолбасшымыз жағадағы жартастың бір қуысынан қайыққа ұқсаған астауша дөңбекті суырып алды. Соны суға түсірді де, үстіне екі адамнан жайғасуымызды өтінді. Қалтылдаған астаушамен тау өзенін кесіп өту – қауіпті әрекет. Бірақ қолына құрықтай сырық ұстап, астаушаның бір басына Вацлав атайдың өзі тұрған соң амалсыз мойынсұндық.

Өзеннің арғы беті ну – орман. Саясы мол көлеңкеге де сол жерде кезіктік. Әлде су үстінен көтерілген, бәлкім, шырша орманы желпіген самал бойымызды демде сергітіп, қу жанымызға қуат дарытқандай әсер етті. Күні бойы мандайдан шақырайған өтімді күн сәулесі желкемізге шығып, зәулім бәйтеректердің жанжаққа қанатын кең жайған бұтақтары арасынан ғана сығалайды. Күн қызуы қазір бәсең. Соны да сеп көріп, көңіліміз жай тапты. Бұл енді кешелі-бүгінде бастан кешкен бейнетіміздің төлеуі дестік. Көкорай шалғынның үстіне аяқты соза құлай кетіп, емінеркін дамылдауды ойлағанбыз.

Вацлав атайдың кенет бұзылған ауа райындай құбылып, жолшыбайғы ойнақы қылығынан жаңылып қалғанын аңғарамыз.

– Неге түнердің, атай? Күн жауа ма? Әлде біз көңіл хошыңды бұздық па?

Жолбасшымыз демде жауап қатпады. Әлден соң маған тесіле қарап:

– Сенің ұлтың кім? Орыс емессің, қай халықтың перзентісің? – дейді.

– Қазақпын, ата.

– Қазағың қайда тұратын жұрт?

– Орта Азия, Байқоңыр, Кеңес Одағының құрамындағы Қазақстан Республикасы. Біздің жеріміз ұлан-байтақ кең, көптігі сонша, оған бес Франция сияды, демек, сіздің Югославия федерациясының жер көлемінен де он есе артық... – деймін аздап желпіне сөйлеп. – Мына Балқаннан әлдеқайда биік те зор Алатау атты ғаламат үлкен тауымыз бар! Сіздің Кишка сияқты арынды, тентек өзендеріміз де әлденеше!..

– Білдім жөніңді, демек, Қазақстан азаматы болдың. Яки маңғол емес, қазақсың. Түркі тілді халықтың өкілісің. Ал өң-түсің – маңғол...

Бетіме тағы да ожырая қарады. Әлденеге қамығып, ішінде жатқан мұң, иә сырды естіртер-естіртпесіне ойланып тұрғандай. Неге сонша қиналды? Қандай себептен?..

Күмістей ақ сакалына қарттың жаңа көргендей қызыға қараймын, тек күптенген оймен. Ақтығы жаңа жауған қардан аумаған. Әжім айғыздаған қушық бетіне ол жарасымды рең беріп, біршама жасартып көрсетеді. Мұрты да аппақ. Ал ұйпаланған қасы мәңгілік мұздақтың сан ғасыр сүрленіп әбден сарғайған түріне ұқсап, көпті көрген егделігіне еріксіз мойындатқандай. Одан әрі мұз айдынындай жалтыраған кең маңдайы шашы сиреген жалтыр төбесіне қосылған. Кәділгі сайын даланың ұшықиырсыз қайқаң бел, жатаған жотасын қайталағандай қызық бітім – бір бунақ, екі бунақ, үш бунақ боп созыла береді... Көкшіл көзі де сүртілген әйнектей мөлдіреген көк күмбезіне ұқсайды. Кейде сол күмбезді тоқымдай-тоқымдай алашабыр бұлттар торлаушы еді ғой. Жолбасшымыздың көзіне нақ сондай шағырмақ перде түскен, сол өрнек өмірінің қара күзі жеткенін әйгілеп тұрса – не дейсің, уақыттың күннен түнге ауысқандай өткінші екендігін мойындағаннан өзгеге шамаң қайда?!

– Жә, қазақ болсаң, сендерде Чингиз деген кісі есімі бар ма?

Яки сондай кісі аты?

– Чингиз, әлде Чингис?.. Бәлкім, Шыңғыс?

– Мен саған Чингиз деп тұрмын. Ну, Чингис болсын, айырмасы аз...

– Е, сіз атақты жаһангер, ел жаулаушы Шыңғысты сұрап тұрсыз ғой. Оны кім білмейді? Шыңғыс ханның жер қайысқан қалың қолы сіздің ата мекеніңіз Балқан түбегіне де жетіп, Адриатика теңізінен ат суарған. Маңғолдар оны құрлықтың қиыр шеті осы екен деп «Соңғы теңіз» атандырған. Бәлкім, олар сіз жайлаған Кишканың да суын ішкен, – деймін орта ғасыр тарихының қатпарлы жыңғылынан өзім білетін деректерді шұбырта атап.

– Қой, шырағым! Мен білетін Чингис одан мүлдем бөлек жан.

Осы ғасырдың түлегі, менімен заманы бір жан...

Вацлав атайдың қас-қабағы дүрдиіп, көкшіл көзі маған біржосын ызбармен түйіле қарайды. Шоқ басқандай тіксініп қалғанын да ұқтым.

– Маңғолдардың Чингис ханында менің шатағым жоқ, шырақ, ол жаһанкез өзімен кетсін! Ескі тарихқа меңзеп бекерге мені шатастырма. Кешегі сұрапыл соғыста өзіммен бірге жүріп, осы өңірде Гитлердің қанішерлерімен шайқасқан ер Чингис менің айтып тұрғаным. Ұқтың ба, өзімнің партизан досым!..

Жолбасшымыздың қолындағы ырғай сабау жағрапия мұғалімінің таяғындай шолтаң етіп, күнбатысты нұсқайды. Сол жаққа жалт қарағанда көзіме ең алдымен қол созым ұрымтал жерде тұрған жақпар тасты тау сілемі, одан да бұрын соның бергі төскейінен оқшауланған биік құз шалынады.

– Әне, анау шатқалда біз, жас серігім Чингис ер де бар, тоғыз тәулік қоршауда жаттық. Шығар ауызда – неміс әскері, түбін де – біз. Ойлаңдаршы, тоғыз күн, тоғыз түн беріспей атысып, бір-бірімізді тышқан мен мысықша аңдып аянбай жұлқыстық!.. Есіме сол күндер түссе, бүгінге дейін тұла бойым қалшылдайды. Оңай ма сол, айтыңдаршы, мұндар жас? Бүгінде тоқтыққа әбден семірген, рақат өмірден өзге ештеңе көрмеген, шетіңнен сауыққой, биқұмар, еркетотай жастар, сендер оны білмейсіңдер, сол күндердің қисапсыз көп михнатынан ештеңе сезбейсіңдер?! Білмек түгілі, ұқпайсың. Оны Вацлав біледі. Оны басынан кешкен Вацлав Мирзе ғана ұғады...

Сергек жолбасшымыздың бізді әжуалап тұрып, қиял-қоспасы мол суайт сөзге түсіп кететініне тәнтіміз. Әңгімені ол қиыннан қиыстырып шебер айтатын еді, соған тек көңіл күйі болғай. Бұл жолы желікпе ойдан жолбастаушымыз ада сияқты. Жұмбақтап сөйлеп, тыңдаушысын қызықтыру машығынан айнымағанымен, өзі үшін аса мәнді бір оқиғаны айтқысы келгендей рай аңғартты. Онысы алабұртқан жүзінен де айқын сезіледі.

– Қырық төртінші жылдың қысы еді, жылдың бас кезі. Үскірік азымен, дүлей боранымен, табиғаттың долы құбылысымен де есімде қалған жоқ сол мезет. Басқа, мүлдем тосын оқиғалармен жадымда мәңгі сақталды. Құлықтарың ауса, айтайын, тек ынта қойып тыңдағын... Сол уақытта мен егде тартқан шамадамын, иә-иә, елудің төріне шығып, Батя атанған кексемін. Бірақ күшқуатым

қайтпаған, бойым да, ойым да сергек. Өз қатарымнан, әлде мінезім асып, иә шаруаның қыбын білетін ширақтығым арқасында өңкей ерлер бас қосқан партизан отрядының командирімін. «Хорваттың сайыпқырандары» туралы, сірә, естіген боларсыңдар?..

Вацлав атаймен серуенге шыққанымызға бүгін үшінші тәулік. Сірә, әлі де үш күн жүрсек – бұл кісінің сыры мен қырын жете ұғыну қиын болар-ау деп, шүбә білдірер күмәнді тыңдаушысының бірі мен. Өне, Вацлав көкеміз бытыр-бытыр жанып жатқан қу шөмшекті әредік қағыстырып қойып, қазандық қасында самбырлай сөйлеп отыр, әңгімесі жас қауымды әбден ығыр еткен – кешегі соғыс тақырыбы, бізді де соған құмар қылуға жанын салып, қайткен күнде қым-қуыт жұмбақ оқиғаға қатысушы еткісі келгендей өзеуреуі біржосын...

Ту төменнен Кишканың жұдырықтай тастарды жаңғақтай домалатып төменге қуалаған тасыр-тұсыры талықсып естіледі. Құбыладан түскен күн сәулесі өзеннің алаңға жайылған төсінде жалтылдап мың сан шұғыла шашады. Су бетінде зорайып көрінген, ал тереңнен көлбей майысып, одан әрман ұзара түскен ағаш сұлбасына тесіле қарасаң – жан біткендей қыбырлап, беймәлім әуенге елігіп тербеліске түскен таңғажайып келбетті көресің. Жел мен шырша, шырша мен жел кезектесе ырғалып, жайсаң табиғаттың мамыражай суретіне таң қаласың. Шырқау биіктен құстар шырылдап, осы тауға ғана тән әуезді ән шырқап, тас төбемізде дамылсыз қалықтап жүр.

– Соғыстың аты – соғыс, жастар, күтпеген сәтте неше түрлі тығырыққа тап боласың. Адам баласы егер болып өзара арбасқан соң, бір-біріне не істемейді? Е, не дерсің, жау да өзіндей айлалы, сен де сондай ығай мен сығай дегендей. Кімді кім аяпты? Сен өлтірмесең, сені ол өлтіреді. Қысқасы, аяңған жоқпыз. Ретін тауып қас дұшпанның талайын сұлаттық... Ержүрек хорваттың туған жеріне баса-көктеп кірген неміс-фашист басқыншыларына қалайша тойтарыс бергені туралы естіген шығарсыңдар?..

Бұл жайында «Жан саясы» лагеріне келген күні-ақ жергілікті бір насихатшы сағат жарымдай уақыт бізге майын тамыза дәріс оқып, саяси «сауатымызды» ашқан. Айтуынша, Югославия халқы фашистік Германияны талқандауға айтарлықтай зор үлес қосқан (соғысқа қатысқан әскерінің қарамы мен шығыны жөнінен бұл елдің үш ұлы алпауыт мемлекет – КСРО, АҚШ, Англиядан және Польшадан ғана аз-кем болғанын есімізге салып), сол күресте екі миллионға жуық жауынгері шейіт болыпты, яки соғысқа дейінгі әрбір он адамының біреуінен айырылған; ал партизандық қозғалыстың қызу жүргені сонша, таулы аймақтағы елдің барлық түкпірінде төрт жыл бойы толассыз майдан ашып, соғыстың соңғы кезеңінде Балқан түбегінде үш жүз елу мың адам жау тылында күні-түні әрекет етіпті; нәтижесінде, басқыншылардың бұл елде емін-еркін жүріп-тұруына мүмкіндік бермеген; сол себептен де Германияның әскери Бас штабы бұл елде әуелде он екі, ең аяғында он бес дивизияны тұрақты ұстауға мәжбүр болған...

Сірә, зұлым жаудың зәре-құтын қашырған, «түн ұйқысын бөлген» мазасыз топтың бірі – хорват граничарларынан* құралған Вацлав Мирзенің отряды болыпты.

– Амал қанша, бірде сәтсіздікке тап болдық, – деп сыр шерткен-ді Вацлав атай. – Орталық штабтың кезекті тапсырма сын ойдағыдай орындап олжалы келе жатқанымызда, сірә, өз ішіміздегі бір жансыздың қастандық әрекетімен аса күшті тосқауылға тап болдық. Серіктеріме сенімді едім, алайда күші басым жаумен бетпе-бет шайқаспа, адамдарыңды сақта деген бұйрыққа бойсұнып, қашқақтай соғыстық. Жау да бізді маңдайға ұрып, түп-түгел жусатып салмай, даңғыл жолға шығаратын жасырын соқпақтарға бізді жібермей, осы тауға қарай тықсырып бақты. Қысқасы, үш тәулікке созылған қуғын-сүргіннен соң шегіне-шегіне келіп, бой тасалаған жеріміз – анау шатқалдың төрі болды. О да бірақ қорған бола алмады. Ақыры, тектентекке берілмеуді ойлап, тау үңгіріне бекінуге мәжбүр болдық. Ойлағанбыз, соның бір қалтарысы бізге қорған болар деп. Оңбай алданғанымызды, қайтейік, кеш, тым кеш білдік, амал не?!..

– Қалайша?

– Қалайша дерің бар ма, шырақ, құдай шатастырған соң. Тау үңгірі пана болу қайда, біз үшін молаға айналды. Шығар ауыз тас қапаста жалғыз екен, не керек, тар қуысқа қамалғанымызды кеш білдік... Жә, күн екінтіге ауды. Одан әрі не болғанын жолжөнекей айтамын, жүрелік, жас достар!..

– Үңгір аузын күні-түні аңдып дұшпан жатыр. Иттей сақ. Бір адым жақындатпайды. Өзі де бас сұқпайды... Алғашқы сәтте баса-көктей кірмек болып өршелене ұмтылған. Бір кісі әрең сыятын тараң ауыз бірақ құрулы тұзақтай болды. Бері аттағанын біздің қарауылшы топ маңайдан көздеп атып жайрата берді.

• XVI ғасырда осы өңірге баса-көктеп кірген Осман түріктерінен қорғауға шекаралық жерлерге әдейі қоныстандырылған жауынгер хорват өкілдерін – граничарлар, яки әскери шекарашылар деп атаған.

Қайсыбірін берірек өткізіп жіберіп сұлатады да, қаруын олжалап, қорамсақтағы санаулы оғын молайтып алады. Дұшпанға да жан керек, кейіннен опық жеуді доғарды, – деп ұзақ сонар хикаятын үздік-создық әңгіме еткен жолбасшымыз бізді жетелеп, ақыр аяғында жұлдыз жамырай өрдегі шатқалдың етегіне әкелді. Осы жерде аяқ суытып, күні бойғы тынымсыз жүрістен қалжыраған денемізге тыным беруді жөн көрдік. Шаршадық десек те бірден жата қалып ұйқы құшағына енуге, әсілі, құлықсыздау болдым. Вацлав атай да бастаған әңгімесін бітірмей ұйықтатпауға бекінген тәрізді.

– Бір-бірімізді аңдумен үш тәулік өтті. Төртінші күні ертеңгілікте үңгір аузындағы қарауылға жақындап келіп, дұшпан әрекетін мұқият бақыладым. Немістер кешеден бері гу-гу үгітқағаз тастап, мазамызды алған. Ал бүгін басқа бірдеме ойластырған тәрізді. Аумағы сандықтай жәшіктерді үңгір аузына жақындатып қойып, әлдебір әрекетке қам жасап жанталасып жүр. Сыртта сақылдаған саршұнақ аяз. Уақыттың қырық төртінші жылдың басы екенін айтып па едім? Айтсам, қысы да жылымық боп жанға жайлы тиетін түбектің ауа райы құдауанда сол жылы күрт өзгеріп, қар да мол жауып, оның арты қақаған үскірікке ұласқан. Бұл, тегі, бізге де, мұз жастанып, қар төсеніп үш жыл ұдайы бейнет тартқан күллі партизан құрамасына, аса қолайлы бола қойған жоқ, амал қанша, табиғаттың бұл қыспағына да төздік... Жә, негізгі әңгімеге тура түсейін. Сол күні аспан ашық болды, үңгір аузынан көрінген аядай көкте шөкімдей бұлт болмағанын анық білемін. Ауыздағы тас аңғарды күзеткен неміс солдаттары бір орында пайыздап тұра алмай, бүрсең қағып, әлсінәлсін жер теуіп, үсіген қарғадай қалбалақтап, кейде жын қаққан кісідей бір аяғымен секеңдеп қояды. Соның бәрі – біржола қатып қалмаудың амалы. Ертеңгілікте басталған әбігердің сыры түске жақын мәлім болды. Ұзын сырыққа байлаулы репродуктор бері өткізілді. Сол-ақ екен, тас қапас күмбірлеген у-шуға толсын...

– Өз еркімен үңгірден шыққан барша партизанға бостандық

береміз! Бәріңе де, бос...тан...дық! Бос...тан...дық! – деп даурыға қайталайды жаңғырыққан жартастар.

Біраздан соң жаудың әзәзіл үгітінің сарыны кілт өзгерді.

– Сендердің орталарыңда тұтқын лагерінен қашқан кеңес жауынгері, қылмысы ауыр азиат бар. Соны шығарып берсеңдер – өзгелеріңе бостандық береміз, бәріңе, бәріңе бос...тан...дық! – деп неше мәрте қайталап, дамылсыз қақсайды жалдамшы тілмаш. Әмбе ол осы үгітін хорват тілінде ғана емес, орысша да сан мәрте қайталады.

– «Естимісің, Батя?!» деген дауыстан селк етіп, артыма бұрылсам – жау қосыны қадала сұраған «қылмыскер» азиат, қасыма сыбдырсыз қалай келгенін аңғармаппын. Басын шайқап мұңая қарады. Бадырайған қара көзі жүдеген қазіргі ауыр халін айқын аңғартқандай, уыс толғандай толымды мұрны атжақты сидыған бетінен бөлектеніп, жұлынып түсердей боп бұрынғы келбетті жүзін танымастай өзгерткен. Адам өңі небәрі үш-төрт тәулікте соншама азады деп кім ойлаған?.. «Түсін мені, жолдас командир, біреу үшін жүзді құрбан ету – ауыр жаза!» Ашып айтпаса да мұңайған көзқарасы соны ап-айқын сездіргендей.

– Болмайды, жолдас, бекерге қинама! – Топ жетекшісі әлдекімді қосақтай балағаттап, соңғы сөзіне боқтау қосып тұздықтап айтты, сірә, жауынгер әріптесін әлгі ниетінен біржола түңілдіргісі келгені анық. – Әй, қайсың барсың, өшір мына итше үрген әзәзілдің үнін!..

Іле өзі де үңгірдің түбіне бет алды. Соңынан ерген серігіне қайта бұрылып қараған жоқ. Таспен атып ұрып даңғырлаған репродукторды әп-сәтте тұншықтырған серіктері әрекетін де елең қылмай, қараңғы қуысты сипалай жүріп алға адымдай берді тек. Содан үңгір түбіндегі өз тұрағына жеткенде ғана қыр соңынан қалмай келе жатқан серігіне:

– Ал тағы не дейсің? – деген-ді қытымыр үнмен қыдия сөйлеп.

– Бұл тығырықтан құтылар өзгедей жол жоқ, Батя!

– Жә, сонда не істе дейсің? Жалғыз амал – сені ұстап беру ме?

Ұрдым енесін!..

Сөйтсе де азиялық өз дегеніне иліктіру ойынан айнитын емес.

Вацлав Мирзенің қасынан ұзап кетпей, қыбыжықтап тұр.

Әлден уақытта топ жетекшісі үңгірдің түкпірінен металл сыңғырын естіді. Темірге тық-тық тиген балғаның тарсылына әлденені күштеп бұрағандай кілт шиқылы қосылды. Сірә, әрекетсіз бос жатудан жалыққан жауынгер серігі өзінің машық ісіне нешінші мәрте қайыра кіріскен.

Вацлав дыбыс естілген түкпірге жақындап келіп:

– Немене, достым, ештеңе шыға ма? – деді ақырын ғана.

– Не деуге болады? Қуат көзі тым қашықта, ал онсыз қайран жоқ, Батя!

Кенет үңгір іші азан-қазан боп, әр тұстан тау-тас жаңғырығып, одан-бұдан даурыға естілген у-шуға толды.

– Бәріңе бостандық, бәріңе бостандық! Бос...тан...дық жариялаймыз!

– Бос...бос...бос...тан...дық! – деп даурығады жаңғырған таутас.

– А...а...а...а...з...и...а...т, а...а...з...и...а...т! – деп күңіренеді тас қабырғалар.

– Азығың қанша, Батя?

– Ертеңдік қана, оның өзі мардымсыз талғажау...

Мирзе де бұдан әрі қазбаламай үнсіз тұрып қалды. Сыры бейтаныс азиаттың үнемі әлденеге жабырқап жүретін қалыбын ол алғаш кездескен күннен аңғарған. Білгенін ішінде сақтайтын бұйығы жан, көңілінде айықпас кірбең бар ма әлде? Оған қоса асып-таспайтын сабырға ие жан. Қазір де жайбарақат қана өксіді. Жиырманың орта шеніне енді ғана іліккен, күш-қайраты тасыған жас адамға мынадай тас қамаудан жарық дүниеге шығу – арман емес деп кім айтады, кім өзін оққа байлайды? Бұл да, тегінде, жазмыштың маңдайдан оңдырмай соққан қатал жазасы! Қайран, мұндар жас десеңші! Бақ ішінде, түн құшағында қыздармен қыдырып жүріп таң атырар бұла шағында дүлей соғысқа душар болып, дырду-думанды жастығыңды соның тойымсыз жемсауына шалу оңай ма? Көзінді аша көргенің – аққан қан мен тамшылаған ащы тер, сор бейнет пен зарлы өксік! Амал не, түзетерге соны дәрмен жоқ! Зығырданың қайнайды, астанкестені шығып төңкерілген ғажап дүние өзгереді деуге ешқандай үміт жоқ!..

Ауыр ойлар шылауына түскен топ жетекшісі орынбасарын шақырып, жау әскері қайта-қайта дігірлеп сұраған азиаттан көз жазбай бақылауды айрықша тапсырды.

Алайда дұшпан да қарап жатқан жоқ-ты: қақсауық репродукторын қалпына келтіріп екінші мәрте қойғанда, радиотабақты ішке кіргізбей, шығар ауыздағы маңдайшаға бекітіп, бәз-баяғы жалаң үгітін қайыра өршітті. Хорват граничарлары бірақ осал жандар емес. Әйтсе де қашанға шыдайды? Олар да ет пен сүйектен жаралған жанкештілер. Төзімі тақа түгесіліп, жан азабы жігерін мұқалтар қиын сәт туса қайтпек?

...Жетінші күн. Жарым түйір ас ауызға түспегелі бірнеше тәулік болды. Шөл қысқан соң тас төбеден салбыраған мұз сүңгілерді талшық көріп таңдайына басқандардың өңеші қабынып, жұтқыншағы тас бітеліп, күп боп ісінген кесапатқа шалынды. Көпшілік жұрт бас көтеріп жүруден қалды. Титтей қимыл, артық қозғалыс кімге болсын қазірде ауыр азап. Күш-қайратыңды шақтап, барынша шамалап жұмсау да әдіс-айлаға саяр қаракетке айналды. Өйткені жантәсілім етер ақырғы сәт туар болса, аянбай айқасып, өлім жастығын молырақ қамтуды қай-қайсысы болсын жүрек ділімен түсінген.

Ақырғы майдан, шешуші сәттің жақындап келе жатқанын жау жағы да жете білгендей. Өзәзіл үгітін бұрынғыдан бетер күшейтіп, әрі түрлендіріп бақсын: сырықтай ағаш басына іліп шұжық көрсетеді; ас туралы, ас ішудің пайдасы жайлы неше түрлі қызықты әңгімелер шертеді; күні-түні пластинка ойнатып ән шырқайды, күмбірлетіп сазды әуендер төгілтеді; бәр-бәрінің аяғын жұмбақ азиатты байлап беруге тірейді.

Неміс үгітшілері соншама ынтық болған жан партизан тобының жетекшісіне келіп, нешінші мәрте бәз-баяғы тілегін қайталаған.

– Батя, ұғын мені. Түсін жайыма. Мың рақмет сізге!.. Ризамын, қасыңа ерген жауынгер серіктеріңе де шексіз тәнтімін шын көңілден. Шыдамның да шегі болады... – деді қырылдаған әлсіз үнмен, оның өкпесі де қабынған сияқты, бір мезгіл күрк-күрк жөтеліп те алды.

– Болды, тоқтат! – деп Мирзе жекіп тастап еді, азиялық жігіт қайта сөйледі.

– Білемін не дерінді, Батя. Мен бәрін де ойладым. Бір күн емес, бірнеше күн толғандым. Енді мені қорғасаң да, қорғамасаң да – бір өлім және бәріміз бірдей ажал құшамыз. Сондықтан мына жаужүрек серіктеріңді бекерге жусатпа. Маған да рұқсат ет, өзім шығайын. Пісіріп жесе де бер мені жаудың қолына!

– Болмайды! Орталық штабтан сені жауға ұстап бер деген бұйрық алғамын жоқ әзірше, қайтсең де қорғайсың деген қатаң әмірден өзге мен ештеңе білмеймін. Ал сен?.. Жо-жоқ, жаным. Соңғы жауынгерім қалғанша сені қорғаймын!..

– Қасарыспа, Батя. Әйтпесе...

– Жалынба, әуре де болма, көнбеймін бәрібір, – деп Мирзе одан әрі тындағысы келмегенін аңғартып теріс қарап кетті.

– Жасырын кетер едім, көңіліңді қимадым.

– Кете алмайсың ешқайда. Сен ойлағанды мен бұдан бес күн бұрын болжап, соңыңа андушы қойғамын.

– Солай ма?!

Азиат атанған жігіт басын шайқады, түрік ерні болар-болмас езу тартып жымығандай болды. Сірә, пәс көңілі жылып, мерейі өскендей. «Неткен асыл жандар! Қаншама бейнет шегіп, ажал аузында тұрса да мені құрбандыққа шалудан бас тартқан?! Неткен асыл қасиет! Қандай ер ел, ержүрек жандар! Сірә, тектентекке граничар атанбаған?» Олай болса өзінің жаңағы қолқасы әншейін сөз. Сөйтсе де осынша мархабатты, ер көңіл жандарды түп-түгел жер жастандыруға дәті қалай барады?..

– Батя, ойлаңыз. Меніңше, бекерге опат боласыздар.

– Сен өзі сөз түсінбейтін жан екенсің, – деп командир кенет қарулас серігіне түйіле қарады. – Ал өзінді оққа байлап, жас жаныңды қидың делік.

– Сеніңіз, мен оларға ешқашанда қызмет етпеймін...

– Жауды да айласыз деме, шырақ. Әуелі сені сұрайды. Сенен кейін мені... Осылайша суыртпақтай тартып бәрімізді алмақ, нәлеттер! Бұған да дауың бар ма?

– Бар, – дейді қайсар жас еліге сөйлеп, – оларға мен керекпін... Кімнен болды, білмеймін. Қалайда бір жансыздың ісі екеніне шүбәм жоқ. Біз жасаған бүлдірулердің мән-жайы оларға мәлім болған. Иә, иә, сол үшін де олар сіздің отрядты өкшелей қуды. Байқадыңыз ба, ә дегеннен бізді қырып тастауға тырысқан жоқ. Мен тіпті солар оқты басымыздан асыра атты деген ойға да жеңсік беремін. Әйтпесе бізді біржола құртып жіберудің орайы сан рет келді емес пе? Неге сөйтті? Өйткені оларға мен керекпін. Менен де гөрі құпия жарағым керек. Ақыры, кімді қалайтынын жасырмай ашық айтып отыр. Мейлі, сұраған екен, барайын. Тірідей кескілесін, ештеңе айтпаймын, жақ ашпаймын...

Вацлав Мирзе жас серігіне ожырая қарады. Анау да әлденеге қату, ширыға сөйлеп отыр. Сірә, әр сөзін, о жақтағы әрбір қадамын егжей-тегжей ойланып келген.

– Әуелі үңгірдің аузындағы күзетті алыңдар, қарулас серіктерімді қақпаннан құтқару үшін өзімді жанпида етуге бел будым деймін... Сіздер бір бел асқанша есекдәме үмітке дәмексітіп ұстаймын! Ал одан соң кімді-кім жеңерін?!

III

Бір нәрсеге алаңдасам, менде маза болмайды. Әркім өзіне қолайлы деген жерге киімшең қисая кеткенде-ақ ұйқы құшағына берілуге еңсем ауған. Бірақ болмады. Қайдағы-жайдағы ойға түсіп, әрлі-берлі дөңбекшіп жатырмын. Тас төбемнен жыпырлаған жұлдыздарға еміне қарап, жұмбақ азиаттың аты-жөнін, ата тегін... тағы неменесін сұрағандай сан алуан қиялға түсемін. Кім ол? Нендей кереметімен жау қотанын өзіне ділгер етті? Қараңғыда шамадан тыс зорайып көрінген заңғар жартасқа тесіле қараймын, тұс-тұстан қарауытқан орман шоғырына да іңкәр көңілмен ауық-ауық көз тастаймын. Бірде-бірінен бірақ қым-қуыт ойымды сергітер жауап таппаймын. Ал қиял жетегіне ерген шексіз ой одан әрман алысқа самғайды...

Сөйтіп жатып, сірә, күндізгі ұзақ жүріс меңдеткен болар, ұйықтапкетіппін. Қаншасағатжанымадамылберіп, қалжыраған бойымды сергіттім – білмеймін, әлден уақытта таңғажайып бір түс көремін: Вацлав атайдың бастауымен тау үңгіріне кіріппіз; оның іші пойыз еркін жүргендей кең екен, түпсіз дерлік терең де болып шықты; эзер дегенде тас қапастың түбіне жетсек, бір қалтарыстан «Здрастуй, дорогой Батя!» – деп добалдай біреу шыға келеді де, жолбасшымызды құшақтай алады; біздің шалдың да есі шығып, «Ой, сен, қымбаттым, қайдан жүрсің, тірі екенсің ғой, қайран ерім!...» – деп қауқалақтап әлгі бейбақты бас салады... Біз, әрине, аң-таңбыз, не дерімізді білмей сілейіп тұрмыз. «Мен осы үңгірде тұрамын, өздеріңнен ажырағаннан бері осындамын», – дейді де, ол ту сыртынан қарс айырылған жартас сызатына сып беріп, үшті-күйлі жоқ болады. «Апырау, сіз Шыңғыс ағай екенсіз ғой? Манадан бері бұл кім деп тұрсам...» – дегенді айттым ба, айтпадым ба, нақты білмеймін, әйтеуір, даусым жеткенше айқай салып, әлгі дәудің соңына еремін...

Таң атқалы біршама уақыт өткен сияқты. Жұлдыздар сөніп, түнде қиялымды тербеп, әсершіл көңілді әрнеге желіктірген қараңғылық көрпесі әлдеқашан түріліп, төңірек күндізгі тіршілік әуеніне көшкен. Терең шатқал жарық әсерімен ұзара түскендей, табан астымнан сұстана қарауытады. Көк күмбезі шайдай ашық. Алдымыздағы биік тау жотасынан қызара көрінген күннің ақсары шапағы жанып жатқан өрттей алау шашып биіктеп келеді. Жолсеріктерім түгел оянған, кейбірі өзен арнасына

белуардан кіріп алып жуынып жатыр. Қасымда тұрғандар маған состиа қарайды, шошып оянғанымнан секем алған күдіктен де құралақан емес тәрізді. Әжуалап тұрғандар да бар.

– Түсімде сіз айтқан жұмбақ а...зи...ат...ты көрдім, – деймін тұтыға сөйлеп, жолбасшымыздан демеу күткендей бетіне жұтына қараймын. – Өздеріңіз қамалған үңгірде кездестік, сізбен де сонда...

– Жуын, Қайсар шырақ. Ынтық болсаң оған да жетеміз... – дейді Вацлав атай жайбарақат шыраймен.

– Бал ашып отырсыз ба, атай? – деймін бір қолтық шөмшекті тас қазандыққа жайғастырған соң қасына келіп.

– Солай десең де болады. Өткен түнде мен де сен құсап елегізіп ұйықтай алмай шықтым. – Вацлав атай тұнжыраған қалпы ырғай таяғымен жер шұқиды. – Сендерге қияли хикаят, әлде ертегі сияқты көрінгенмен, бұл жер мен үшін – тірі қалу үшін арыстанша алысқан күлестің жұрты! Оны сендер, еркетотай жастар, түсінбейсіңдер.

– Атай, бір сұрақ, рұқсат етсеңіз? – деймін. – Өзіңіз әңгімелеген азиялық азаматтың түркелбетінде маған ұқсаған белгі бар ма? Әр халықтың бет-жүзінде, жүріс-тұрысында бесенеден белгілі ерекшеліктері болады. Тек соны айыра білу керек.

Жолбасшымыз кәдімгідей елігіп, мені енді ғана көргендей бетіме тесірейе қарайды.

– Ұқсайсың, – дейді кенет желпіне сөйлеп, – бет-пішінің аздап келеді. Маңғол өңді дегендерге, сірә, көзі қысыңқы, бет сүйегі шығыңқы, дөңгелек жүзді, маңдайы дөңестеніп шал қақ біткен адамдарды ұқсатпай ма?.. Біздің отрядта болған азиаттың келбетінде нақ сондай нәсілдік ерекшеліктер көзге түртіп тұратын. Сені, шырақ, соған ұқсатып, кеше іш тар та сөйлегенім есінде ме? Ал Чингистің айрықша белгісіне мен ең әуелі қалыптан тыс зор танауын айтар едім. Бетінің қақ жартысын алғандай салбыраңқы біткен, нақ сондай ғаламат мұрынды еркекті одан кейін кездестірген емеспін десем, сірә, өтірік емес. Көзі аса қысыңқы емес, қарақаттай қап-қара боп мөлдіреп, кісіге бадырая қарап тұратын. Шашы мен қабағы көмірдей қара. Маңдайы жойқын қасқа. Бойы ертегі-аңыздарда дәріптелетін алпамсаның нақ өзі, жауырыны жалпақ, иығы да екі кісі мінгендей қарамды. Дене бітімі сондай зор болған соң құдай тағала оған күш-қуатты да мол дарытқан, бірер еркекке алдырмайтын әлуеті барлығын жарақ салған зілмауыр жәшікті жерден еш қиналмай көтергенінен аңдағанмын. Токетерін айтсам, азиаттың соншама кесек жаратылған сырықтай бойын, алпамса денесін, адамға парасатпен қарайтын нұрлы келбетін, ойлы көзін ұмыту мүмкін емес. Иә, иә, ол сондай, бір көрген жан есінде мәңгі сақтағандай тұлғалы жан еді, әгерәки жүз адам қатар тұра қалса – көзіне бірден түсер дара қасиет, биік тұрпат бар-ды онда!.. Сол пақырдың бет-пішінін азиялық, нәсілі маңғол деп даралауымның себебін де айтайын: кәнігі славян, иә араб жұртының бірінен болса, келбетін жадымда сақтауым екіталай еді; ал біздің Еуропа халықтарынан айрықша бөлек жаратылған кейпін – бүйректеніп шығыңқы біткен бетін, әр талы үрпиген қалың шашын, қалқандай үлкен құлағын, қарашығы мойылдай қара бадана көзін қанша жыл өтсе де ұмыту мүмкін бе, жаным? Жоқ! Сірә, өл-өлгенше ұмытпаймын...

– Өзін ол кіммін деп таныстырды? Ұлтын, туған елін айтпады ма?

– Алғаш танысқанда есімін Чингис деген. Басқасын білмеймін. Шын есімі солай ма, әлде бүркеншік аты ма? Бәлкім, шын есімі басқаша шығар. Соғыс уақыты, ол кезде көпшілік жұрт өзін құпиялап ұстауға әуес болатын, әсіресе астыртын жұмысқа жегілген адамдар. Тәртіп те солай. Мысалы, мені Батя дейтін. Батя. Бар болғаны сол. Кім ол? Вацлав Мирзе ме, жоқ әлде, басқа біреу ме? Онда ешкімнің шаруасы жоқ. Партизандық құраманың орталығы ғана біледі нақты кім екенін. Ал басқалар сені осы атпен таниды. Точка! Чингисті де біз солай қабылдадық, танысқанда артық-ауыс сөзге бармадық. Туған елін, ұлтын да, басқадай да жөн-жосығын сұрамадық. Уақыт сондай қатаң кез, сұратпайтын...

Жолбасшымыз шоғы сөнуге айналған шөмшек қалдығын қағыстырып, үстіне ағаш бұтақтарын тастайды. Іле-ақ гу еткен от лапылдап жана жөнеледі. Әр жерге бытырап кеткен тобымыз қазандық басына қайыра ошарылған, солар енді таңғы астың кешіккеніне мазасы кетіп, содан ба, Вацлав атай екеуміздің оңаша сұхбатымызға мезі болғандай, сүлесөк шыраймен алма-кезек қыдия қарап қояды.

– Кешегі әңгіменің аяғын қашан тыңдаймыз? – Азербайжандық әріптесім Асхад мәселені тұтқиылдан қойып сөзге араласты кенет.

Вацлав атай тоқпақтай жуан ағашты қабықтауын тоқтатып, қолындағы кездігін жерге шаншып:

– Айтпаймын әзірге, – деді жайлап қана, – Айтпайтыным – оның аяғы сыпыра жұмбақ... сірә, сенбейсіңдер. Құдай қаласа, үңгірдің ішіне кірген соң бәр-бәрін қолмен нұсқап көрсетемін. Ерліктің шыңын, кереметтің көкесін сонда білесіңдер...

– Ой, атасы, қазір сенбесек, көзге шұқып көрсеткен кезде сенеміз ғой. Ақыры соның немен бітті, анау азиат азаматын ұстап беріп құтылып кеттіңіздер ме? Солай ма, сірә, әңгіменің аяғын бұлдыратып, соншама созып айтпауыңызға қарағанда? – деп қасақана тиісе сөйлейді жастардың бірі.

Жолбасшымыз саяхатшы жастың жорамал оспағын шыбын шаққан ғұрлы көрмейді. Бәлкім, өзіне сенімді, әлде шатақтасуды қаламады?

– Бекерге күнә артпаңдар, – дейді әңгімені шорт үзіп.

Вацлав атай айтты екен, егер сөзбен дегеніңе оны илкітіре алмайсың. Абзалы, ығына жығыла сөйлеп, әңгімесін тыңдау. Тас ошақта маздаған отқа жүзімді бере етпеттей жатып, қиял жетегіне еремін. Көңіл күңгірт, ой шалыс. Көкейімде жұмбақ азиаттың қилы тағдыры: кім деуге болады, маған ол өзіміздің қазақ тумасы сияқты боп елестейді; осы таудың құз-қиясы одырайған шатқалына тағдыр жазуымен кездейсоқ тап болып, зұлым жау қотанында ерекше бүлдірулер жасаған жан дейді; бәлкім, ол Кеңестер одағынан арнайы жіберілген барлаушы-диверсант шығар? Ондай ержүрек жандар кешегі Ұлы Отан соғысында біздің халықтан да көптеп шыққан. Шынында да, ол қазақ болса, Чингис емес, Шыңғыс екендігі даусыз. Әлдебір себептен азиат атаныпты. Маңғол түстес деген жорамалға қарағанда, Азия құрлығының перзенті екендігі шүбәсіз. Бәлкім, ол қазақ тумасы болар? Жазмыштың жазуымен қайда жүрмеген сорлы қазақ? Аспан асты кең деп бір қиырдан бір қиырға көше берген ел машығы оған дарымады деп кім айтар, кім соны бекер дейді?.. Шарқ ұрған дарқан көңіл неше түрлі қиялға түсіп, әншейінде есіңе алмайтын жайттарды ойлатады: әсілі, мен жеті атанды жатқа біл, тілің де, ділің де, жаның да, қаның да – қазақ, ұлтшыл болма, бірақ өзін елсіз, жерсіз жанмын деп кеуде қағатын ұлтсыздыққа ұрынба, қазақ елі атанған тарихыңды жадында сақтап, мақтан ет... деген уәжді бесіктен шықпай жатып, туған ұямда санама құйып өскен балғын жан едім; бәлкім, соның әсері... Қалайда Балқан атырабында әрекет еткен партизан тобында құпия жұмыстар атқарған Чингис, әлде Чингиз есімді жұмбақ жанның өзіме қандас болуын тілеп, ерекше құмартуым, әсіресе сөзуар жолбасшымыздың маған ұқсатып, кешегі ежіктеуінен кейін соған тіпті сене түскем-ді...

Кім болса да ол – менің отандасым! Жә, сонда, қай елдің тумасы? Отансыз ер – ұясынан ажыраған құстай жетім. Әлдеқандай бір ғажайып жарақпен ол адам айтқысыз бүлдіру жасаған. Соны фашист әскері де біліп өкшелей қуған... Партизан атанған топтың ішінен тек қана соны ұстауды қалапты? Не үшін? Әрине, құпия өнерін иемдену үшін...

Аспандағы жұлдыз көп пе, көкейімді тескен сұрау көп пе? Білмеймін, соларды білуге тек ерекше ынтықпын. Күпті көңіл алабұртқан жаныма тыным бермей, алыс қияндарға шарықтайды.

– Вацлав ағай, – деймін жолбасшыға қарап. – Азиялық жігітпен ту баста қалайша таныстыңыз?

– О, бұл – көкейге қонымды сөз!..

Жақындай түсіп, қарттың тізесін баса жайғасамын. Вацлав атай қабығын сыдырған таяғының бір басын қалбырға сүңгітіп, көжені араластырады, екінші басымен қазандық астындағы отты қағыстырады. Сонсоң түзеліп отырып, қан тамырлары білеуленіп сыртқа теуіп тұрған быртыған саусақтарымен сақалын тарамдайды.

– Қырық төртінші жылдың бас кезінде партизан құрамасының Орталық штабынан бізге байланысшы келіп, төтенше бұйрық жеткізді: «Қарауыңа жауапты тапсырма жүктелген маман жібереміз, соны қорғау – сенің отрядыңа жүктеледі. Тек оны көзіңнің қарашығындай сақтайсың!..» – деген. Байланысшы нұсқаған жерден қонақты қарсы алдық. Чингиспен мен сол күні таныстым. Мінезі солай ма, әлде үндемеу де міндеті ме – шүйіркелесіп сөйлесуге құлықсыз жан екен. Менің жайымды білесіңдер: сөйлеп отырмасам – ішкен асым тарқамайтын әдетке үйір беймазаның чемпионымын...

– Жә, құпия агентті отрядқа әкелдіңіз....

Вацлав атай темекі орайды. Қазандық астынан шала жанған шыбық алып оны тұтатты да, құмарлана бірер сорып:

– Асықпа, – деді жайбарақат шыраймен, – Иә, содан келесі күні ол маған өзгеше міндет артып: «Биртадағы көпір маңына барлаушы топ жіберіңіз, тек қатаң ескертіңіз, адамдарыңыздың бірде-бірі өткелге жуықтап бармасын!» – деп ескерту жасап, өзімен бірге келген екі-үш темір қорапты шанаға тиетті. Көпірді бетке алып, тартып бердік... Өткелге бес-алты жүз қадам жетпей тоқтадық. Кісілерімді бөліп, көпірді жағалай күзетке қойдым. Өзім де солармен бірге кеткемін. Сол себепті шанада отырып, оның не істегенін нақтылы білмеймін. Кереметін көзіммен көрдім деп күпір болып, қартайған шағымда несіне өтірік айтайын... Ештеңесін көргем де, білгем де жоқ. Бес-он минут уақыт өтті-ау деймін. Көпірге жақындап келе жатқан электрпойыздың дүрсілін естідік. Іле-шала көпір үстінде найзағай ойнап, аспалы ток сымының әуелі жарқ-жүрқ етіп, соңынан шарт-шұрт үзіліп, жарылысқа оранғанын көрдік. Не болғанын аңдап, ес жиғанша Чингис: «Бітті жұмыс, тезірек кетелік!» – деді.

Дереу келген ізімізбен тауға тарттық. Не дейсіңдер бұл кереметке? Мен өзім шала сауатты адаммын. Сендердей жылды-жылға жалғап, құныға оқығамын жоқ. Чингистің сол жолы не істеп, не қойғанын әлі күнге дейін түсінген емеспін. Алыста отырып, электрпойызды аспалы сымымен қоса быт-шытын шығарғанын әлдеқалай әулиелікке жору – ақылға сыймайтын іс. Ал сонда бұл не? Білгіш болсаңдар, айтыңдаршы, нендей күштің әсері?

– Техника күдіреті!

– Әрине, солай дейсіңдер. Әлбетте, мен де сондай ойдамын, – деп Вацлав атай дереу қостау білдіреді. – Қалайда, таңғаларлық керемет өнер!..

– Өзі не деді?

– Сұрамадым. Жау оғынан қызғыштай қорғап, алаңсыз бүлдіруіне қолғабыс етсем де, «Әй, шырақ, мұның не керемет?» демедім...

– Қазір де соның не екенін білмейсіз бе? – деймін, осы әңгімеге соншама қызығып отырып, аяғы соның жұмбақ боп қалады деп ойласамшы.

– Кінәлімін, күні бүгінге дейін ештеңе білмеймін. Ештеңе! Өкінемін, әрине. Ең қиыны, сол кереметті көзімен көрмеген жан сенбейді сөзіме... Өздеріңдей көкөрім жастарға айтсам – кейбірі қияли шал, енді бірі шалық мінезді адам деп мазақ қылады... – «Сендер де сенбейсіңдер ме?» дегендей Вацлав атай бәрімізге жағалай қарап, басын шайқайды. Шынтуайтын айтқанда, күмәнді ғаламат емес пе: темір жолдың табанына мина қоймаған; тас төбеден түйгіштер бомба тастамаған; ұрымтал жерден снарядпен де атқызбаған... Сөйте тұра электрпойыз нендей дүмпудің күшімен құлатылған? Көпірді де алыста отырып, қалайша тасталқан етті? «Бүлдіру көзі – шанамен апарған құпия жәшікте» дейді Вацлав атай... Жә, сонда, зымырап келе жатқан электрпойызды үрдіс тоқтатқан нендей керемет күш?

Иә, бұған сену қиын. Сенер едім, бұл туралы бұрын-соңды әлдеқандай бір қауесет естісем. Жоқ, баспасөз бетінен мұндай ғажайып істі ешқашанда оқыған емеспін.

– Мейлі, неғылсаңда сеніңдер деп жалынбаймын. Сөйтсе де тағы бір әңгіме айтайын, – дейді жолбасшымыз көңіл күдігін дөп басып, – Келесі жолы Блесс зауытын бұзуға бардық. Бармас бұрын, Чингис маған мынандай шарт қойды: «Зауытқа бірер шақырым жақын апарасыз, содан кейінгіні маған тапсырыңыз. Бес минуттан соң кері қайтамыз, сол жерден іле-шала ұзап кетуді өзіңіз ойластырасыз...» Әрі ойлап, бері ойлап, шөп тиеген шаруа боп баруды жөн көрдік. Бес шанаға шөп тиетіп, ортаңғысына Чингисті орналастырдым. Отрядымды атқа қондырып, өкпе тұсқа жақын қойдым. Кереметті көзіммен көргім келді білем, Чингис отырған шананың атын өзім айдадым. Шаруаша киініп, қару-жарақ атаулыны шөп арасына жасырып қойып, зауыттың жайдақ сыртын алып өте бердік. Межелі жерге жеткен соң алдыңғы шанадағы айдаушы шанадан түсіп, атын қайта жеге бастасын... Сол сәтте әлдене тарс етті. Жалт қарасам, зауыт үсті көк жалынға оранып қалыпты. Иә, иә, көкпеңбек от жалыны. Тағы да жарқ-жүрқ ойнаған найзағай жарқылын көрдік. Өмбе сол қақаған қыс ішінде болып отыр, ал қыстың күні найзағай ойнағанын кім көріпті?.. Табан астым дүңк етті кенет. Бишігімді төбеге көтердім, ат айдаушы да өз шанасына ырғыды. Қоян бүлкекке салып, ұзап кеттік...

Естігеніме таң қалып, сенбей, қарсы алдымда самбырлап сөйлеп отырған хорват шалына жымия қарадым. Қарттың қуақы өңі нарттай боп албырап, әңгіме қызығына берілгені сонша – ешбір күптену жоқ, қайта соған шүбәсіз сенген әлпетпен күмәнсіз жосып отыр. Сенейін десем – қисынсыз оқиға. Сірә, бұл жолғы әңгімесін де шәлкем-шалыс іс деп жадымнан өшіргенім жөн болар?.. Ойым он тарам. Сенгім келеді-ақ. Тек ғылыми кілтипанын білмей қалайша иланамын? Өзіме де беймәлім марғау күйде отырып, ас ішемін. Вацлав атай қияли әңгімесін одан әрман үдете соғып отыр. Айтуынша, Шыңғыс, иә Чингис есімді өнерпаз мына шатқалдағы тас қамауға түскенше, неміс әскері жаулап алып, уақытша иелік еткен хорват жерінде неше түрлі бүлдіру жасапты: электр стансаларын үлкен-кіші демей жаппай қиратыпты; дивизияның күшті күзеттегі штаб үйін өртеген; түзетілген электрпойыз жолын қайыра бұзған; теңіз жағасындағы элеваторды өртеп, Германияға жөнелтілмек қыруар астықты күлге айналдырған; танк жөндеу зауытына қуат жеткізетін электр бағандарын да бірнеше жерден құлатып, жау монтерлері бірін жөндесе, екіншісін сұлатқан... Соның бәрі әлгі өнерпаздың ұрымтал жерге келіп, бұғынып отырып жасаған жарылыстарымен ойран-топаны шыққан. Кім ол, соның бәрін қандай керемет өнерімен жүзеге асырды?

Көкейді тескен ұшы-қиырсыз ой түбіне кім жеткен? Жетсе де соның тоқтар шегі бола ма? Вацлав атай кенет:

– Ал, жарандар, тұрыңдар, тынығуды үңгірден әрі өткен соң жасаймыз, – дейді.

– Не дейсіз, үңгірде екінші ауыз болған ба?

Қызық адам еді-ау, жарықтық бастаушымыз! Ештеңені ежіктеп түсіндірген жоқ. Дүниемізді жинап, соңынан еруімізді күтіп тұрды да, бөйтендеп алдымызға түсті. Жарым сағаттай уақыт құз-қиялы жартасқа өрмелеп, үңгір аузына жеттік.

Үңгірде

I

Вацлав атайдың айтуынша, тоғызыншы күні үңгір алдындағы тас алаңда тағы да қарбалас әрекет басталған: елең-алаңнан тау іші салдыр-гүлдір мотор гүжіліне толып, шынжыр табанды трактор сүйреген жатаған темір шана пайда болады; соларға ілесе келген солдаттар дабыры да көбейе түседі.

Өзгеше қимылдың жай-жапсары топ жетекшісіне дереу хабарланған. Іле-шала үңгір аузына келсе, шана үстіндегі дәу жәшіктер алаңға түсіріліп, ішіндегі қазынасын анық көреді: темір арқан оралған барабан, шағын движок пен ықшам бұрғылау қондырғысы, жіңішке-жуанды болат арқандар, электр сым орамдары, тағы сондай заттар әлдебір үлкен іске әзірліктің қамы екенін аңғартқандай...

Ойына күдік ұялаған командир азиат серігін үңгір аузына алдырады. Ол болса тас алаңдағы қарбаласты көрген бетте-ақ, Вацлав Мирзеге беймәлім тілде қатты дауыстап, алақанын бірбіріне соға қуаныш білдіріп, қату жүзі де жайраң қағып, әп-сәтте өзгеріп шыға келеді.

Топ жетекшісі де ойына оралған күдігінің расқа айналғанына тәнті болады. Қуғыншылар үңгір аузын кеңейтуге бел байлаған. Тек қалай? Жарылғыш дәрі қойып құлата салу – соның ең оңайы еді, ал олар қиынын таңдаған. Неге? Сірә, соның бірден-бір себебі сен боларсың деген шүбәмен Вацлав жас серігіне масаттана қарайды.

– Батя, жағдай оңалатын сияқты, – деген Чингис отряд жетекшісінің жеңінен тартып, қапсыра құшады. – Әне, қараңыз, сойқан неміс қашанғы әскездігіне сайып, дизель движогын жеткізіпті. Бізді қайткен күнде құтқаруды ойлап, әсіресе тас ұңғитын қондырғы әкелгенін айтсаңшы! Бек тамаша қызық енді болады. Қызықтың көкесін кешке таман көресіз...

– Түсінбедім мұнынды, шырақ. Қызық емес, былық болмағай?

– Батя, көреміз кімді-кім құтқарарын, – деп Чингис командирге міндет арта сөйлейді. – Немісше түсінетін біреуді үңгір аузына қарауылға қойыңыз. Қолына дүрбі алып, бұлардың барлық қаракет-қимылын көз алмай бақылап отырсын, құлағын да түрік ұстасын. Жаудың ой-жоспарын алдын ала білуден бізге зиян жоқ. Біршама бүгежектеп тұрып, түпкі ойын да жайып салады.

Онысы өздері тап болған таудың көлем-тұрқы туралы сауалдар еді, әгерәки үңгір түбінен сыртқа шығарар қуыс іздесе – тас қабырғаның қай тұсынан өздеріне жол аршу тиімді болатынын айрықша тәптіштеп сұраған. Бұл маңаймен жас күнінен жақ сы таныс Вацлав өз білгенін жауынгер серігіне қалтқысыз түсіндіріп, ақырында соны табан астында шашылып жатқан тас кесектерінен үйме жасап та көрсетеді. Содан бір мезетте екеуінің ойы бір арнаға тоғысады: бостандыққа шығарар жолды, тегінде, үңгірдің жоғарыға көлбей өрлеген жүлгесін қуып, тек қана төбеден іздеу жөн дегенге саяды. Осыдан соң екеуі үңгір түбіне барып, әр қуысты әрлі-берлі сығалап ұзақ жүріп, маңдайы тірелген бір жерден өздерінің болжамдарының дұрыстығына айғақ та тапқан. Онысы тас қабырғаның су тамшылаған тұсынан көрген иненің жасуындай сызат еді...

Пәтуға келген соң-ақ Мирзенің көкірегінде үміт оты тұтанып, өнерпаз серігінің талап-тілегін бұлжытпай орындап, отряд мүшелерін де соның ырқына икемделіп әрекет етуге жегеді. Қалайда сол сәттен бастап ол тас қамаудан алып шығар үміт сәулесі әлдеқайдан жылт еткеніне бекем сеніпті.

Ал Чингис кешелі-бүгін әр жерге тыққыштап, бұзып тастаған аспабын қайта құраудың қамына кіріседі...

II

Вацлав атай ту алда. Үңгірге кіргелі біршама уақыт өтсе де түбіне жете алмай қойдық. Табан астымыз кедір-бұдыр тас, аяғыңды аңдап баспасаң – жазатайым мұрттай ұшырар қауіптер аз емес. Төбеден, қос бүйірден жарыса тұтасып, ұзаған сайын ені тарыла түскен тас қабырғалардың суық сұсы-ақ құтымызды қашырып келеді.

– Шырақтарыңды жағындар, – деп бұйырды бір сәтте бастаушымыз.

Шырағы – шыршаның қол тоқпақтай жуан бұтағы. Бір басына шүберек байланған таяқшаларға от қоямыз. Сол-ақ екен, қараңғылық тұмшалап тұрған тас қабырғалар құбыжық болудан қалып, бүркеулі құпиясын аз-кем аша бастайды... Десек те алдыартымыздан көргеніміз – бәз-баяғы сұрғылт тас кемер, ғасырлар керуені түзген тар қалыбынан жазбай, төріне ентелеген саяхатшыларды біресе аяқтан шалып, біресе төбесінен қағып адымын аштырмай діңкелетіп бақсын. Кей уақ маңдай

тұсымыздан салбыраған мұз тілдерді аңғарамыз, бұл болса тас заңғарынан жарықшақ тауып, өзіне жол ашқан жаңбыр, иә қар суының сарқыншағы – сол ғана аспан аясының қашық еместігін сездіріп, пәс көңіліңе дәт дарытқандай. Шала жанған шыршаның қою түтіні де тынысымызды тарылтып әрі көңілді «босатып», екі көзге жас үйіріп, зықымызды шығарып, жүрісімізді қиындата түскен-ді. Әйтсе де жолбасшымыздан қалмадық, бір-бірімізді жетектеп, сүрінгенімізді демеп, зор бейнетпен алға қарай жылжып келеміз. Бір мезетте ендікті басу үшін бе, сәл аялдағандай болдық.

– Өшіріңдер!

Тосын естілген әмірге балаша қуанып, шырша бұтағын табанға басамыз. Шоғын таптап өш алғандай мыжғылаймыз.

– Қарандардаршы төбеге, ештеңе көресіңдер ме? – деген Вацлав атайдың самбырлаған үні тас заңғарлардан шағылып, жер астынан шыққандай дүмбірлеп естіледі.

Сөйтсек, қолдағы шырақ сәулесі көлегейлеп тұрыпты, ту жоғарыдағы аядай тесіктен құйылған жарық шоғырын көреміз. Кәдуілгі алтын шашақты, жер-жаһанды ақ нұрға бөлейтін күн сәулесі! Қазір де сол иен жарығын аямай төгіп, тас қапастың мәңгі түнегін сыпыра түріп, бізді күншуаққа шомылдырғандай әсерге бөлейді.

Жарыққа кенелген соң-ақ қауіпті ұмытып, түйетайланып ту жоғарыға өрлеген тараң қуысты бойлап алға ұмтыламыз.

– Жә, осы жерде сәл аялдайық, жарандар. Чингис хикаятының соңын айтамын...

III

– Чингис сұраған екі-үш жауынгерді көмекке қалдырып, өзге кісілерімді қасыма ертіп, үңгір аузына кеттім. Ал Чингис сабаз осы жерде қалды, тап осы арада. – Мирзе ақсақал кешегі әңгімесін қайта жалғастырған-ды. – Шығар ауызға ұрымтал жерге келіп жасырын бақыласақ – немістер айбақ-сайбақ бұрғылау қондырғысын құрауды аяқтапты. Бүтіндей электростанса әкелген десем, сірә, жалған емес. Сенесіңдер ме, жарандар, тас алаңның бір бұрышынан аумағы үстелдей компрессор көремін, оның қасында төрт-бес тас ұңғыма жарағы – перфоратор жатыр. Вацлав атайларың жасаң кезінде біраз жыл шахтыда істеген. Содан шығар, тас шабатын таныс құралдар көзіме оттай басылды. Одан да гөрі анау таудай болып теңкиген құрама станок – бұрғылау қондырғысын айтсаңшы. Осының бәрін іске қосып, заңғар тас қабырғаны бордай ұңғу үшін – анау-мынау движок жарамайтыны бесенеден белгілі... Бұл үшін кішігірім электр стансасы қажет. Сонымен, не керек, бізге қалған ермек – тағдыр талайына бас иіп, тап болған сергелдеңнің ақырын күту. Неше күннен бері ашпыз. Сөйтсе де жарық дүниеден күткен үкілі үміт дәтке қуат болып, сірә, біржола құлап қалудан әзірше бізді сақтап тұрғаны анық. Тегінде, жастар, шайтан ғана үмітсіз деген рас. Кенет әлдене аяқ астымыздан гүр етті. Сол гүрілді сарғая күтіп отырсақ та, тау-тасты жаңғырықтырып кенеттен дүр еткен жойқын зарылға селк етіп үңгір алдына жалт қарасақ, неміс мамандары іштен жанатын дизель двигателін іске қосыпты. Ол да бір зарлап тұрған пәлекет екен, қалшылдап, дірілдеп, алапат зор гүрілімен құлақ тұндыра дүрсілдеп жүріп берсін!.. Бірқанша уақыт көз алмай, бақылауға алдым. Өне, резина түтіктерін ораудан тарқатып әкеп компрессорға қосты. Одан кейін бұрғылау қондырғысына да ток жеткізді. Іле-шала болат бұрғының шақар тасқа шақ-шұқ тиген салдыры жетті құлағыма. Көңіл шіркін бірдеме сезді ме, білмеймін, әйтеуір, ту артыма, үңгір түбіне әлдеқалай үмітпен еміне қараймын. Не көрдің дейсіңдер ғой? Әй, айналып кетейін, көкетайлар, не көрдің деп сұрасандаршы менен?..

– Иә, соны айтыңызшы.

– Не көрдіңіз үңгір түбінен?

– Керемет! Таңғажайып іс көрдім, жарандар!

Вацлав атай сол сәтте көзі көрген кереметті бізге түсіндірмек болып, иығымыздан қағады, қолын ербеңдетіп әрлі-берлі сілтейді. Бәр-бәрімізді құшақтап құшырлана қысады, еркімізге қоймай жапа-тармағай сүйеді.

– Әуелі көргенім – қараңғы түкпірде жалт-жұлт ойнақтаған жалын жарқылы болатын. Көз қаратпайтын күшті жарқыл, темірді электрмен пісіру ше? Иә, иә, соның тап өзі! Тек темір пісіргендей от шашпай, бір-ақ жерге, бір ғана нүктеге шаншыла қадалып, сом жартастың қойны-қонышын тілгілеп жатқанын алыстан болса да ойша сезіп тұрмын. Тыныш тұра алмай, «Иә, сәт!» – деймін қасымдағыларды жұлқылап. Оның не екенін бәріміз де түсіндік. Сонсоң да тілек қосып, «Бер бізге осы тілегімізді, жаратушы хақ!?» – десеміз жамырай қуаныштап. Қауіп ойлап, үңгір аузына да жалтақтай қараймын. Қондырғы қалыпты түрде жұмыс істеп тұр. Мейлі, істей берсін. Ертелі-кеш заңғар жартасты ұңғудан жаңылмасын тіпті! Тек анау электр қуатын құйып тұрған дизелін тоқтатпаса екен?!..

Оның неге керек болғанын сездіңдер ме? Чингистің қолында жарқылдаған жалын аспаннан түскен жоқ, тек содан, анау құпия әбзелімен алынғанын сол сәтте-ақ біз айқын сезгеніміз. Иә, иә, нақ солай. Бұған менің тап бүгінде де ешқандай күмәнім жоқ, жарандар! Өйткені сегіз күн ұдайы түк бітірмей бос жаттық. Ал тоғызыншы күні немістер әлдеқайдан жанталаса сүйретіп, дизель двигателін, түрлі әбзелдер жеткізеді. Соларды едел-жедел құрастырып ток өндіре бастайды. Сол-ақ екен, біздің сабаз жансыз тұрған өз жарағын тірілтіп, тас түкпірде от шашып, жеті қабат құрыш сауыт дерлік сом жартасты олай-былай тілгілеуге кіріседі. Бұл енді біздің шерменде топты тас қамаудан кең дүниеге алып шығар бірден-бір амал! Сол тек сәтті болғай! Заңғар жартастың ұрымтал тұсын кезіктіріп, жолымызды құдай оңғарса десеңші... Осылайша тілеу тілеп текке тұрмай, Чингис қарекетін жау жағына сездірмеуді ойлап, әрқилы амал жасап бақтық. Соның бірі – қарулас серіктерімді үңгір ішіне таратып, бірнеше жерден от жаққызу болды. Бұл енді үңгірден будақтап шыққан түтін мен будың неден түзілгенін сездірмеудің айласы. Онымыз, сірә, ойдағыдай болып шықты-ау деймін, дес бергенде неміс қосыны ештеңе сезген жоқ, өз жұмыстарымен әбігер болып, үңгір аузын тезірек кеңейтуді олар ұзақты күн тоқтаусыз жүргізді. Ең тамашасы, тас қашауды жау тобы түнде де тоқтатпады, тіпті өздері жобалаған межеге жеткенше тыным алмай істейтін тәрізді. Әрине, біздің граничарлар да, өжеттік пен өлермендік қанына дарыған ұлттық дара қасиеті емес пе, қажыдық деп жатып қалған жоқ, бірде-бірі демалыс сұрамай, үлесіне тиген ауыр міндетті мүлтіксіз атқарудан жаңылмады. Чингис тобы, әрине, соның бәріне мұрындық болып, тас кенеуіне сағат сайын бойлай берген-ді...

Вацлав атай баяғыда сөніп қалған темекісін тұтатып, құшырлана сорды да, кенет орнынан тұра беріп:

– Айта берсем сөз көп, жас өрендер. Сірә, сендерге енді осы әңгіменің тоқетерін естірткен жөн шығар, – деді. – Шаңқай түс жақын сияқты. Төбеден түскен сәуле, байқайсыңдар ма, едәуір қысқарған.

Мезгіл шамасын кім білген, төбеден құйылған жарық нұрының әлсіреп, өзіміз тұрған тас қуыстың алакөлеңкеленіп, табан астымыздың да қарауыта бастағанын сонда ғана аңғарамыз. Бір ғажабы, сол жердегі тастың бедері ғана емес, түр-түсі де өзгеше екенін байқаймыз. Тас беті қоқыс төккендей кедір-бұдыр боп біткен, әлдекім бетон ертіндісін әр жерге бей-берекет төге салғандай құлды. Оның жартас тәнінен жойқын қызу күшімен суша аққан тас бұлақ қайыра қатқанда пайда болған жасанды құйма екенін біз, әрине, кейін, біршама кейін білдік...

– Бір мезетте үңгір түбіндегі жалын жалп етіп сөніп қалды. Әлгінде ғана от құйындай лапылдап, қызара бөрткен тас беті де қарақүрең тартып суый бастады. О да бір сәрі еді, біраздан соң қара түнек қараңғылыққа қайыра тап болдық. Күні бойы зор үмітпен алабұртқан көңіл шіркін бұл емес, басқа, мүлдем басқа жәйтті күткен-ді. Әсілі, ол жақсы хабар еді. Амал қанша, соны күте-күте көз талып, жүйкеміз де әбден жұқарған соң, қасыма екі-үш көмекші алып, үңгір түбіне тарттым. Алға қарай қадам басқан сайын ыстық леп күшейе түсті. Қапырық жалын бетіме соғады. Тамақ қырған ащы түтін қолқамды кернеп, бүкіл тыныс жолын тас қып бітегендей. Сөйтсе де алға қарай адымдай бердім... Өлден уақытта, соңымда келе жатқан серіктерімнің бірі:

«Батя, ананы қара!» деп қатты дауыстап иығымнан қағып қалды. Қалт тұра қалып, әлгі байғұс нұсқаған жоғарыға қараймын... Уа, не көрдім, нендей керемет десеңші?! Білгіш болсаңдар, ал айтыңдаршы!..

– Өзіңіз айтыңыз, Вацлав атай, – дейміз ұзақ сонар әңгіменің шырқау шегіне таянғанын сезіп тұрмыз. Соны жеріне жеткізем деп жолбасшымыздың қаншама артық-ауыс сөз шығындап, біздің төзімді сынға салғанын, сірә, көпке дейін ұмыта қоймаспыз.

– Жоғарыдан сол сәтте мен оймақтай аспан қиығын көрдім. Төңкерілген қазанның шұрқ-шұрқ тесігінен құйылғандай жарық шоғырын, бейнелеп айтқанда, жылт-жылт етіп алқаракөк аспаннан жымындаған жұлдыздар сәулесін көргендей боп, қас қағым сәт соған сенбей, есім шығып, аңырған қалыпта селтиіп тұрып қалыппын... Сонсоң жығылған-сүрінгеніме қарамай, жұлдыз нөпірі сығалаған әлгі ойыққа қарай жанталаса ұмтылсам керек. Іле-шала былқылдаған бірдемеге сүрініп мұрттай ұштым. Ыңыранған әлсіз дауыс та сол сәтте құлағыма шалынды. Енді ес жиып, жан-жағымды сипалап қарасақ – сүлдері құрып діңкелей құлап жатқан өзіміздің жолашар нояндарымыз екен. Бас ноян Чингисті де сол жерден, өздері ойған ойықтың түбінен таптық. Тонымды шешіп үстіне жауып, құтыдағы судың қалғанын аузына тамыздым. Бірақ, шара қанша, тіл қатуға сабаздың шамасы келмеді...

– Апырай, жұмысты біржола тындырған кезде, әлі бітіп есінен танған ба? Әлде басқа бірдеме... – деп ойымды дүдәмал еткен сұраққа тезірек жауап есту ниетімен.

– Жобасы солай-ау деймін. Кім білсін, қайткен күнде заңғар тасты жарып шығуды ғана біліп үрдіс қимылдаған соң – не деуге болады, – деп жорамал айтқан жолбасшымыз, ақыры әңгімесін түйді. – Чингистің тасты тілген жарағын бұзып бөлшектедік те, шығар тесікке сыйғанын сыртқа алып өттік, сыймағанын тас үңгірдің қуыс-қуысына тығып кеттік. Сірә, немістер соншама ынтық болған негізгі тетіктерін әкеттік білем, ал қалған бөлегінен мәнді ештеңе ұқпасы түсінікті... Сонымен не керек, сол түні, таң бозармай тұрып, күллі отряд тас қапастан құтылып, жау құрығы жете алмас жерге ұзап кеттік. Дұшпан тобының ертеңінде не істеп, не қойғанын білмеймін. Ал біз қосалқы лагерьге жетіп, ес жидық... Болдым, жарандар. Бітті ұзақ сонар хикаят. Сеніңдер, сенбеңдер. Тіпті соған қайтсең де илан деп, ешқайсыңа да жалынбаймын. Бір ғана тілегім: маған еріп, мына ойықтан әрі өтіндер, сонау қырық төртінші жылдың ақпан айында өзімді қосқанда сексен бір хорват граничарының жанқияр өлермендікпен тас қамауды бұзып-жарып өтіп, бұл сөзді мен дәл мағынасында айтып тұрмын, жарандар, Чингис есімді өнертапқыштың кемеңгер ақылымен жау торынан құтылып кеткен тайғақ кешуді көздеріңмен көріңдер!

Қалың киімін қолтығына қысқан Вацлав атай тас қияға өрмелей жөнеледі. Соңынан қалмай біз де өкшелеп келеміз. Бір кісі әрең сыйғандай тас ұңғыманың келтелігі сеп болды. Еңбектеген жолымыздың бәрі қорытылған болатын боқатын жапсырып қойғандай тілім-тілім. Шынтаққа, арқаға батып, тізені де тырмалап қояды. Шығар ауыз ғана қатарлап жиған жүктей текше тас екен. Онша биік емес, секіріп кетсең – қалың бұта өскен өзекешеге тап боласың. Төменде – терең сай. Оның өне бойы көз тұндырған қалың орман. Құдды бір жау көзінен бой тасалауға әдейі жаралғандай. Бізге дейін талай саяхатшы шиырлаған сүрлеуге түсіп, терең сайды қуалай отырып, алдағы жотаға жетіп бір-ақ тоқтадық.

Сонда ғана артымызға бұрылып, ту сыртымызда жолбарыстың жонындай күдірейіп тұрған заңғар жартасқа қарағанбыз. Әсілі, біздікі керенау ойдың салдары, одан гөрі өзімізге бірталай бейнет болып, көп әурелеген құзардан аман-есен құтылдық па дегендей қуаныштың әсері. Ал Вацлав атайдың қоштасуы мүлдем бөлек, қимағандай ынтық сезіммен артына телміре қарауы, ши қалпағын қолына алып, тас құзартқа тәжім еткендей сан мәрте басын иіп, көз тастауы – зер салып ойлаған кісіге көп жәйтті аңғартқандай...

Онысын біз кексе жанның сонау бір қиямет-қайым күндерде осы тауда зұлым жаумен арыстанша алысқан бір топ ерлерге, өзінің майдандас серіктеріне білдірген құрметіне сайғанбыз. Сол себепті қайтар жолда аяғын ілби басып, неше күннен бері құлақ құрышын қандырған көл-көсір әңгімеден де сап тыйылып, бұйығы енжарлықта келе жатқан жолбасшымызға түсінікпен қарап, өзімен-өзі болып, мұңлы естелікке берілген қамкөңіл күйін егер сөзбен бұзбауға тырысып бақтық...

Тапсырма I

Кімнің болсын ғұмыр жолы түрлі-түрлі асу-белестерден құралғандығы – өмір заңы. Айталық, уақыт керуені бірыңғай сүреңсіз қалыпта белгі-бедерсіз өтіп жатады, дүйім ел белсене қатысқан дүрмектің жуан ортасында жүргеніне мәз болып ғұмыр сүресің. Айларға жылдар қосылып, ағын судай өте шыққанын ақыр аяғында бір-ақ білесің.

Кеше ғана мектеп оқушысы едім, қазірде Қазақстандағы жалғыз университеттің бесінші курсының шәкіртімін. Құрдастарымның айтуынша, сақал-мұрты баяғыда тебіндеген кітап кеміргіш білімпаздың бірімін. Арманым – қаламы жүйрік жорналшы болу. Әрине, қолдан келсе – сол өнердің хас шебері атану. Тәжірибе сынағын теріскейдегі облыстық газет редакциясында өткіздім. Бірнеше мақалам жарық көрді. Көлемі әр түрлі, мәнді-мәнсізі де бар дегендей. Соның бәрін ой елегінен өткізіп, сын көзбен қарасаңыз – ауыз толтырып айтарлықтай ештеңе бітірмегенім өзіме мәлім.

Бүгінге дейінгі бар білгенім – «Оқу, оқу және оқу!» Соған аттай он бес жылым шығын бопты, яки он бес жыл ұдайы оқулық кітаптарды қолдан түсірмей үйрену мен жаттаудан жаңылмаппын. Не деген мезі тірлік десеңші. Иә, содан соң қол жетпес шексіз арманға берілгіш, қай-қайдағы қиял жетегіне еліккіш, көкжиектегі сағымды қуған желөкпе... деген оңғақ атақты иеленіпшім. Сірә, сол – әжуа емес, маған берілген әділ баға: жатсам-тұрсам көкейімді тосын ой, әлдебір желік билейді де тұрады; Балқан тауына барған саяхатта естігенім, яки белгісіз өнертапқыштың қилы тағдыры тынышымды алып, ұйқымды бұзып маза бермегеніне, міне, қанша уақыт болды.

Шынымды айтсам, сол сапардан мен біржосын өзгеріп қайттым. Бәлкім, жер көріп, ел танудың салдары. Әлде өмірге көзқарасым есейді, рухани байыдым? Дауласпаймын, солай да шығар. Сөйтсе де ой қозғап, көңілді әлем-жәлем алабұртқан басты жайт – хорват шалы, жолбасшымыз Вацлав Мирзе

айтқан таңғажайып хикаят. Өзгелерді білмеймін, өз басым сол кісі майын тамыза, өзі де еліге әңгімелеген оқиғаны мен өзгеше қабылдадым. Тіпті соны өзге қырынан ұққан сияқтымын. Неге? Соның себебін түсіндіру маған бүгін де қиын, әлеумет. Беймәлім жанның туып-өскен ортасы, ұлты мен тегі туралы қиял жетегіне күп етіп, ғажап өнеріне ден қойып қызыға қарағаным айдай анық.

Әлбетте сол күні-ақ Вацлав атайды сөзге тартып, Чингис иә Шыңғыс туралы қазбалай сұрағам. Бұрынғы естігеніме бірақ тыңнан қосқаным – шамалы деректер.

– Лагерьге келісімен оны орталық лазаретке жөнелттік, – деген-ді ол біржосын егіле сөйлеп. – Содан кейін оны кездестірген де, естіген де емеспін. Сұрастырсам да ешкім маған ештеңе айтпады, ту бастан оның жүріс-тұрысы құпия болғанын ескерткенмін... Сөйтсе де үмітімді үзбедім. Мұндай таңғажайып оқиға белгі-бедерсіз қалмас, «Ел құлағы елу» деген, өзгеше өнер иесі қалайша жым-жылас жоқ болады деген далбаса үміт те баяғы. Әрине, тауға саяхаттан қайтып келісімен туристер лагеріндегі қызметшілерден ол туралы сұрау салғамын. Айтарлықтай мәнді ештеңе таба алмадым. Ал естігенім – қисынсыз қауесет. Тіпті тау үңгірін түп жағынан бұзып шығудың өзі түрліше айтылады екен: әулие азиат дұға оқып, тас арасынан жол ашыпты-мыс; қайсыбірінде гипноз арқылы үңгір аузындағы немістерді түптүгел ұйықтатып тастаған деседі; бірақ соның бәр-бәрінде тас қамауда қалған Мирзе отрядының әулие азиаттың көмегімен ешбір шығынсыз құтылып кеткені – даусыз ақиқат; ең ғажабы, шатқалдағы жұмбақ қуысты жергілікті тұрғындардың «Азиат үңгірі» деп атауы.

Қысқасы, күллі аңыздар осы сарынды. Көптігі де көңілге дәт. Осыншама қауесет тектен-текке өрбімес, негізінде әлдеқандай оқиға болуға тиіс деген ойға жеңсік беріп, ізденіс жасауға бекіндім.

Үміт жетелеп, қайтар жолда хорват елінің бас қаласы, ерте заманнан осы жұртты билеп-төстеген князьдер мен корольдер сарайы орныққан көне Загреб шаһарындағы «Азаттық» мұражайына бардым. Мұражайдың ғылыми қызметкері мені мархабатпен қабылдап, өзімді күпті еткен біраз мәселеге хал-қадерінше түсінік берді. «Екінші дүниежүзілік соғыс» бөліміндегі түрліше құжаттармен де таныстырды. Алайда көңілімді көншіткендей мәнді дерек таба алмадым.

– Ізденіңіз, жалықпай іздеңіз, – деп ақыл айтты қоштасарда жаңа танысым игі тілек қосып. – Жаңылмасам, «Еркіншілік» газетінің редакциясында партизан қозғалысы жайлы деректі кітап жазған журналист қызмет істейді...

Сол күні-ақ «Еркіншілік» газетінің редакциясына бардым.

– Яромир Намек. Партизандар күресі жайлы кітап жазған бейнетқор пақыр мен боламын, – деген сөзі әңгімеміздің шу дегеннен жарасты жүруіне мұрындық болды.

Намек жолдас үстел басынан жайлап тұрып босағадағы биік шкафқа барды да, астыңғы суырмадан жұқалтаң бір кітапшаны алып алдыма қойды. Жүрегім атша тулап, кітапты қолыма тебірене алдым. «Көңіл жүйрік пе, көк дөнен жүйрік пе?» деген сөз рас, тегінде, шыдамсызданғаным сонша, жұқалтаң кітапша парақтарын тез-тез ақтара бастаймын, оның бетіндегі жыпырлаған әріптердің маған беймәлім хорват тілінде жазылғанын тіпті ойламаппын. Соны аңғарған кабинет иесі үстел тартпасынан бірнеше парақ таза қағаз суырып, алдыма тастады. Көкейіндегіні сұратпай айыратын мейірбан жандар аз емес дүниеде! Автомат қаламымды көлденең ұстап, Яромир Намектің аузынан шыққан әр сөзді қақас жібермеуге әзірленіп, тым-тырыс тосып отырмын.

– Шамам келгенше орысшалап көрейін. Сіз сұраған жұмбақ азиат хикаятын мен де еміс-еміс естігемін. Сол адам жайында аз-маз қалам да түрткенмін... Ал, қане, бір жалғызға сиынып басталық.

Намек жолдас кітапшаның керек жерін тауып алды да, жолма-жол аудара бастады. Университетте стенография үйрететін үйірмеге қатысып, қазақша да, орысша да тез жазуға біршама жаттыққамын. Соның пайдасын осы жолы көрдім. Міне, сол сапарда қағазға түскен жазбалар.

«...Жау тылында әрекет еткен партизан топтарының ішінде қарапайым шаруа Вацлав Мирзенің (бүркеншік аты «Батя») кілең хорват граничарларынан құралған шағын отряды көрнекті орын алады. Бұл отрядтың жауынгерлерінің саны ешуақытта жүзден аспаған, кейде жағдайға қарай бірнеше есе кеміп те отырған. Орталық штабтың ресми анықтамасына қарағанда, Батяның отряды тұтқиылдан тез қимылдап, жаумен бетпе-бет әрекеттен тайқып кетуге дағдыланған. Негізінен олар қысқа мерзімде ірі диверсиялық жұмыстар жүргізген. Сірә, мұндай жауапты іспен отряд партизандық соғыстың соңғы кезеңінде, әсіресе 1944 жылдың бас кезінде көбірек шұғылданған. Осы ретте отрядқа кейіннен қосылған бір маман жайлы ерекше сөз етуге тура келеді. Ол өзі концлагерьден қашқан Совет Армиясының жауынгері деседі. Бірақ қашан, нақты қай уақытта, біздің елдегі партизан құрамасына қалайша тап болғаны туралы нақты дерек беймағлұм. Вацлав Мирзенің және өзге де куәгерлердің айтуына қарағанда, ол өзін құпия ұстаған, сол себептен де оның ұлты, туған жылы, соғыстан бұрынғы

мамандығы мен қызметі мүлдем белгісіз. Жұрт оны бір ғана есіммен, Чингис, әлде Чингиз деп атаған. Иә, сонсоң азиат деген лақап аты және бар. Ол туралы әлі күнге дейін реттелмеген әскери мұрағаттарда нақты дерек сақталмаған, болса да әзірше бізге мәлім емес.

Қасдұшпанменшайқастаоладамайтқысызерліккөрсеткен, таңғажайып бүлдірулер жасаған. «Белгісіз азиат үңгірі» деген жұмбақ атымен жұртшылыққа мәлім атақты тау гроты жайлы аңыз да – құпия кеңес жауынгерінің қисапсыз ерлігіне байланысты туған қауесет. Расында да, бұл – жұмбағы мол үңгір. Мен оның ішіне кіріп біршама зерттедім. Тау гротының ұзындығы екі шақырымдай, кірер аузы бір кісі әрең сыйғандай тар болғанмен, ішіне бойлаған сайын кеңі береді. Тас коридорды тауысқан соң құзар биікте диаметрі жарым құлаш дерлік өте тараң қуысқа кез боласыз. Қуыстың тақыр беті – жоғары температура әсеріне ұшыраған магмадан түзілген тау жынысы. Яғни соның да әлдебір құпия аспаппен тілгіленіп, аса жоғары қызу, күшті физикалық әсерге ұшырағанына сенесіз. Соған дәлел құйма үлгілері шығар ауызда бықып жатыр.

Алайда ел ішіне лақап болып кең тараған осы тұжырымның нанымсыз жақтары да аз емес. Мысалы, қандай да бір қатты затты, иә металл, иә тау жынысын оп-оңай тіліп, жол ашу үшін – ең кемі екі-үш мың градус мөлшерінде температура керек. Осынша жылуды жұмбақ өнертапқыш қайдан алды? Тау үңгіріне еріксіз паналаған партизан отрядында жанармай қоры, жылжымалы электр стансасы болмағаны айдан анық. Рас, бұл жайындағы аңызда азиаттың жау қосыны жеткізген іштен жанатын дизель өндірген қуатты пайдаланғаны айтылады. Жә, солай дейік. Ал осы заманғы энергетика ілімі арнаулы өткізгіш болмаса, яки сым тартылмаса – электр тогын тасымалдау мүмкін еместігіне шүбәсіз иландырады. Олай десек, құпия өнерпаз үңгір аузындағы қуатты пайдаланды деген сөз әншейін қауесетке айналмақ.

Осы жолдардың авторы сол өнертапқыш жайлы әр жерге сұрау салып бірталай ізденді. Еңбегі сәтті болды деп айта алмайды бірақ. Ең қиыны, оның іс-әрекеті туралы ел аузындағы аңыз-қауесеттен өзге қағаз жүзінде ешбір дерек сақталмаған. Өкінішті жайт – партизан қозғалысының Орталық штабының барлық іс қағазы соңғы ұрыстар кезінде өртеніп кеткен. Білетіндердің айтуынша, соған мүдделі адамдар болған-мыс... Іздеуге тұрарлық мәнді гәп – азиат атанған әлгі адамның соғыстың аяқталар кезінде ауыр жарақат алып, партизандық лазареттен одақтас елдің әскери емханасына жөнелтілгендігі. Бұл қауесетті де біз едәуір тексердік. Амал қанша, партизан лазареті сол қарсаңда күшті бомбалауға ұшыраған. Әлгі адам лазаретте жатып мерт болды ма, әлде шетелдік госпитальға ауысты ма? Осы жолдардың авторы Югославияда әскери миссия атқарған Совет Армиясының барлық бөлімшелеріне сұрау жолдап хат жазған еді, екі ел арасында соңғы кезде болған салқын қабақ саяси жағдай да тиісті дәрежеде әсер етті білем, солардың бірде-бірінен ешқандай жауап ала алмады. Сол себепті бұл жұмбақтың ақырғы шешуін саяси ахуал оңалар алдағы жақсы күндерден күткеннен өзге шарамыз жоқ.

Партизан тобында өзгеше өнерімен әрекет еткен совет жауынгері, асқан өнерпаз Чингиз, иә Чингис туралы қауесет хикаяттың мен білетін жөн-жосығы осындай. Бұл хикаят өте-мөте қызғылықты және бір-біріне қайшы келетін тосын оқиғаларға толы. Қалайда, бұл құпиямен шұғылданғысы келген талапкерге жұмыс шаш етекпен дер едім. Рас, бұл үшін Артур Конан Дойлдың атақты геройы Шерлок Холмстан да асқан сәуегей болу қажет. Мен өзім мұншама қиын міндетті арқалауға батылым бармады. Алайда осы жұмбақты ерінбейжалықпай іздегісі келген батылға әрқашанда қолғабыс етуге әзір екенімді ескертуді қаламгерлік парызым деп білемін...

Намек әріптесім кітапшаны жапты да, «Сол жан сенбісің?» дегендей, маған күлімсірей қарады. Ал мен өз қолыммен қағазға түскен тәржімадан туған алғашқы әсерден арыла алмай, соның бүгешігесін түсінбек болып ақыл түгескен қалыпта есеңгіреп отырғамын: өнерпаз туралы бұрынғы білгеніме қосқаным азғана мағлұмат, тіпті сол хикаяттың үзілген жерінен бір адым да алға ұзағам жоқ; күпті көңілге сүйеніш жалғыз тірек – таңғажайып оқиғаның ел аузында аңыз боп қалмай, баспасөз бетіне түскендігі. Жақсы кісімен жарым сағат бірге болу – жас адамға үлкен ұлағат. Намек жолдаспен сұхбат менің көңілімде игі әсер қалдырды. Ақыры, ол кісімен қоштасатын сәтте ескі таныстай бір-бірімізге қиыла қарап орнымыздан тұрдық.

– Бетің түзу, жас дос. Бұл мәселені сен жалықпай ізден. Бәлкім, жолың оңғарылып, жетерсің соңына. Тек шындықтан тайма, әсіре мадақтан қашық бол. Жаныңнан ештеңе қоспа. Жә, қазақстандық әріптес, қош! Жолың оңғарылсын!..

II

Екі-үш ай өтті. Жаз қызығы бітіп, соңғы жылдың дәрістері басталған. Жауапкершілікті сезінгендіктен бе, әлде біз тыңдаған пәндер көбейіп кетті ме, әйтеуір, сіңбіруге қол тимейді дерлік әбігершілікке тап болдым: ертеңгілікте оқу ғимаратына кетемін, төрт-бес дәрісті тәмамдап жатақханаға қайтқанша екінді туады; содан кейін асхананың кезегі келеді; асқазан тілеуі тояттаған соң не жатақханада, не жататын бөлменде кезекші екенің есіңе түседі; одан әрі ертеңгі семинарда қызармаудың амалын ойлап, оқу залына бет аласың...

Осы сияқты күйбең тірлікке толы күндер зымырап өтіп жатыр. Қоңыр күз де көшуге тақау. Алматының жайма-шуақ күзі басқа жердің жазына бергісіз рақат десем, еш қатесі жоқ. Әсіресе күндізі өзгеше жайлы. Жаздағыдай шығғырған ыстық сезілмейді, күзгі қара суық та оқта-текте болмаса – Алатау бау-

райына сирек соғатын құбылыс. Біркелкі ашық нұр тас төбеңнен төнеді де тұрады.

Өзгені білмеймін, мен өзім жастық шағым өткен әсем қаланың күзін ерекше ұнатамын. Биылғы күзге де үмітім зор еді. Амал не, емін-еркін қызықтаудың сәті келмеді.

Оған да кінәлі – өзім, дәлірек айтқанда, желікпе көңілім. Балқан түбегіне саяхаттан оралған соң-ақ әрі-сәрі ойланып, Шыңғыс ердің (көкейімде ол тек қана осы атаумен берік қалыптасқан, неге сөйткенімді білмеймін, Чингис, иә Чингиз деуге көңіл-хошым болмаған-ды) ізін шалып, жөн-жосығын қайткен күнде білмекке бел байлағам. Шынын айтқанда, тірілер қатарына өнерпаз сабазды ту бастан қоспағамын. Тірі болса осы күнге дейін ол туралы қандайда бір қауесет естір едік. Тасты нанша тілген жойқын құрал туралы да білсек керек-ті. Тау-кен жұмыстары жайындағы аз-маз түсінігім бойынша, адамзат қолына мұндай құрал әзірше тиген емес. Қай елде болсын, шахтыдағы кен өндіру жұмысын бұрғылау қондырғылары атқарады, шахтерлер қолынан да ауа қысымымен жұмыс істейтін перфораторлар әзірше түсе қойған жоқ. Ал әсем ғимараттарды көркемдейтін гранит иә мәрмар тақталарын бәз-баяғыдай қолшапқымен өңдейтінін күн сайын Алматының жаңа құрылыстарынан көріп жүрміз. Егер Шыңғыс қолданған құрал адамзатқа белгілі болса, тау-кен жұмыстарында төңкеріс туар еді...

Рас, Шыңғыстай өнерпазды жоққа жору қиын-ақ, сөйтуге тіпті де қиаймын. Ал шындықтан ауып не істейсің?.. Иә, солай, ол тірілердің санатында жоқ адам. Ал ерлік ісі, ғажап өнері? Адам адам болғалы, ел шежіресі жазылып, адамзат тарихы қағаз бетіне түскелі қандай игі іс, жасампаз игілік жұрт жадынан ұмытылып, із қалдырмай біржола өшкен емес. Сонау көне дүниеден жарық жұлдыздай жарқырап, данышпан Аристотельдің, ақылгөй Гомердің, бергі заманда Галилей, Ньютон, Эйнштейндердің, тағы басқа ақыл иелерінің, ұлы өнерпаздардың есімі өшпей, еңбегі өлмей жетті емес пе біздің заманға?! Аты жетпегеннің алуан өнері сақталды. Сынбайтын, оқ өтпейтін берік әйнек жасаған өнертапқыштың қарақан басы сараң да қызғаншақ корольдің құрбаны болғанмен, мәңгілік ескерткіш боп соңында ұлы өнері қалған. Енді атом ядросын ыдыратып, адамзат қызметіне жеккен ғаламат жаңалықтар дәуірінде, техника мен ғылымның қарыштап өркендеген шағында, жазу-сызу кемеліне келген кезінде Шыңғыстай өнерлі замандасымның ойлап тапқан ғажап құралы біржола ұмыт болады дегенге қалайша сенесің?! Жә, сенбесең – қайда сол өнер? Кім айтады оның сырын?

Тым болмаса Шыңғыстың туған облысын, қала, не ауданын білсем – сұрау салып іздер едім, арнайы барып, жаяу кезсем де ерінбей-жалықпай жүрер едім өмірден кешкен із-соқпағымен. Амал қанша, қолымдағы болмашы дерек оған да мүмкіндік берер емес. Бар білетінім – Шыңғыс деген аты ғана. Мемлекеттік немесе Кеңес әскерінің Орталық мұрағатынан сұрау салып хат жазар едім, бір ғана есімі бойынша ешкім де мен іздеген жанды миллиондаған жауынгер тізбесінен қарамайтындығы, әлденеше қабатта иін тіресіп тұрған, әлденеше пойызға жүк болар қойма сөресін ақтармайтыны маған қарадай мәлім. Соны білген соң да құр далбаса үмітті ұмытуға тура келді.

Дегенмен жүйкені тоздырған қияли ойдың күрмеуі шешілер сәті бір күні өз-өзінен орайласа қалсын. Сол тіпті кездейсоқта оп-оңай табылды десем де рауа. Әлбетте ту баста ойласамшы! Қаншама уақытты бас қатырып зая өткізіппін. Сірә, тәжірибе жоқтығынан, кәнігі қаламгер болсам, әуелден-ақ солай істемеймін бе. Алайда ештен кеш жақсы...

Бір сенбіде университетті ертеде бітірген журналистермен кездесу кеші болды. Жазушы, очеркист, фельетонист... Кім жоқ дейсіз? Бәрі де бар. Есімдерін газет-журнал бетінен күнде көріп, қызыға оқитын қаламгер саңлақтардың қалғаны жоқ деуге болады.

Кешке шақырылған қонақтардың біразы мінбеге шығып, көл-көсір сөз сөйледі. Тәжірибелерін айтып, алғашқы мақалаларын қалай жазғандықтары жайлы неше алуан сыр шертті. Өзгені білмеймін,

солардың ішінен жастар газетінің редакторы, қырықтар шамасындағы, бұйра бас, дөңгелек бет, қызылсары өңді Сәттаровтың сөзі қатты ұнады.

– Жасқанбаңдар, жастар, біздің газетке мақала әкеп тұрыңдар. Кемшілігі болса түзетеміз. Ақыл-кеңес айтамыз. Жұмыс істеуге келіңдер. Журналистік қадамды жастар газетінен бастау – өте-мөте пайдалы тәжірибе, – деп аяқтаған-ды ол сөзін.

Сол сәтте-ақ менің есіме Шыңғыс жайлы жұмбақ хикаят оралды: «Мына кісі қандай жақсы адам! Түп-тура көкейімдегі сөзді айтып тұр», – деп біржосын қуанып, дереу үстел басына отыра қалып, Шыңғыс хикаятын бұрқырата жазғым келген-ді. Сөйтіп, ішімде байланған түйткілді емін-еркін тарқатсам деймін. Жержердегі замандастарыммен, жастар газетінің жүздеген мың оқушысымен сырымды бөлісіп, Шыңғыстай өнертапқышты көп болып іздесек – ол туралы қандайда бір деректі сөзсіз табар едік деп ойлағамын. Бәлкім, аты-жөнін ғана емес, тасты тілген құпия аспабының жай-жапсарын білер ме едік, кім білсін? Қиял шіркінде шек болсайшы! Көңіл құсы шарықтап ұшып, көк жүзінде қалықтайды. Бір сәт газеттің екінші иә үшінші бетінен (ешуақытта да ондай мәнді материал төртінші бетке басылмайды) Шыңғыс жайлы көлемді очеркімді көремін. Атын да бірден таптым: «Өнер құдыреті». Басқаша болуы мүмкін емес. Шыңғыстай абзал жанның дарыны, өнерпаздығы жайлы жазбаға тек осындай көтеріңкі атау лайық. Әншейіндегі «Ерлік» иә «Көзсіз ерлік» деген сияқты сөздер жадағай теңеу болмақ. Иә, Шыңғыстың сол ісі – шынайы ерлік, ал ғажап өнері ерлігінен де басым. Өйткені ол өнертапқыштың асқақ қиялынан туындап отыр. Сонымен очеркім газетке басылады. Әрине, оның жоғарғы тұсына Қайсар Қайнарұлы деген аты-жөнім бадырайта жазылады. Бәлкім, аяғына жазылуы да мүмкін. Мейлі, мен үшін бәрібір, Шыңғыс есімін жұртшылыққа жеткізу – түпкілікті мақсатым!..

Ал очерктің соңына, бәлкім, ортасына көрнекті әріптермен терілген мынадай сөздердің тұруы хақ: «Құрметті оқушы! КазМУ-дің студенті Қайсар Қайнарұлы кешегі соғыстың аласапыран кезінде ерлігі де, есімі де ұмыт болған өнертапқыш Шыңғыс есімін жарыққа қайта шығарып отыр. Қайнарұлының ізденісі – қуанарлық, құптарлық талап. Редакция алқасы газет оқырмандарынан осы өнертапқыш туралы қандай болсын қосымша дерек, мағлұмат білетін адамдардың бізге хабарласуын өтінеді...»

Апыр-ай десеңші, Шыңғыс жайында іздеу салған алғашқы хабардың нақ осындай редакциялық арнаумен берілетініне өз басым титтей де шүбәланғам жоқ. Мұны мен газеттің сол күнгі бетін қолыма ұстап тұрғандай айна-қатесіз болжаған едім. Әлбетте газет оқырмандары бұл хабарға бейтарап қалмайды. Қайткен күнде жер-жерден телефон соғып, хат жазып, ізденісіме қолғабыс етеді. Ақырында біз көп болып... Ендеше, бұдан әрі кібірткітеп бөгелуге болмайды. Көрген-білгенімді қағазға тездетіп түсіру қажет!

Егде журналшылармен кездесу кешінен мен жатақханаға осындай бекем пікірмен оралғам-ды. Алайда ауызбен егін егіп, оны жайқалтып бітік өсіріп, ысырапсыз жиып алудың қиын екенін білсемші, сірә? Кездесу кешінде айтылған бір ауыз лебізге көңілденіп, аяқ астынан очерк жазып, соны республикалық газетке қолма-қол жариялағанымды еске алсам – күні бүгінге дейін бетім шиқан шыққандай қызарып шыға келеді. Бәрінен де қиял шіркіннің Алатаудың қарлы шыңынан әрі асып кетуін айтсаңшы!

Ал әңгіменің шындығын естіртер болсам, қиялдағы очеркті бірден отыра қалып, бір түнде жаза алмағанымды мойындауға тиіспін. Рас, жатақханаға келген соң қағаз бен қаламымды сайлап, үстіңгі қабаттағы оқу залына көтерілгемін. Оқшау бір үстелді иемденіп, «Өнер құдыреті» деген атауды ақ паракқа бадырайта жазайын. Сонсоң үстел шамын өзіме жақын қойдым да, басымды сәл қисайта ұстап, әлгі сөздің шекесіне ірі әріптермен очерк деген жанр анықтамасын қондырдым. Тайға таңба басқандай боп әдемі шықты. Содан кейін?.. Жағымды таянып, көзімді тарс жұмып әрі ойландым, бері ойландым. Оқиғаны неден бастауым керек? Вацлав атаймен кездесуден бе; әлде түп-тура соғыс күндеріне түсіп, жау тылында әрекет еткен партизан отрядының бұлдіру қимылдары туралы әңгіме шертемін бе; ең аяғында Балқан тауындағы үңгір оқиғасын баяндауға кірісейін...

Жарым сағат өтті. Әлі бір сөз жазғам жоқ. Жаздым, жарым бетті оп-оңай толтырғамын. Бірақ содан не пайда? Бәр-бәрін сызып тастадым. Өйткені Шыңғыстай өнерпаздың ерлігін әспеттеп жазуға ерекше жігерлі сөздер іздегенмін. Оқушыны бірден еліктіріп әкететін, қолынан жетелеп, қашан оқып біткенше жалықтырмайтын әуен табуды жөн көргенмін. Әлгінде ғана көкейімде сайрап тұрған, маза бермей, тынышымды алған көп ойлар, әсіре теңеулер қайда кеткенін білмеймін. Үстел басына отырғанда соның бәрі әлдеқайда бытырап кетіпті.

Сөйтіп отырып түннің бірталай уақыты өтеді. Бір сәтте даладай кең залда жалғыз қалғанымды аңғарамын. Амал қанша, жалғыз ауыз сөз жазбаған қалпымда аяғымды ілби басып, жатын бөлмеме қайтамын.

Сол түнді ұйқысыз өткіздім. Қаламы жүйрік журналшы болудың бейнеті мол қаракетке душар ететінін, кейіпкерің жайлы тебірене ойлау өзінді дертке ұрынғандай мәңгіртіп, есінді алатынын сол түні тұңғыш рет түсінген шығармын, сірә.

Осылайша бірнеше күн әбігерге түстім. Ақыры, бір күні бітірдім-ау. Артық-кемі жоқ, түп-тура сегіз парақ болды. Және сол тышқанның ізіндей ұсақ әріптермен жазғанда. Қайта-қайта оқимын. Көп-көрім дүние туған. Тілі көркем. Бәрінен де бұрын оқиғасы ғажап, қызықты желіспен берілген (өзі де жан тебіренер сұмдық оқиға ғой). Қандай сақ, қытымыр редакторға жасқанбай көрсетуге жарап тұр.

Сонымен, не керек, бірнеше күннен соң жібі түзу костюмді киіп, туфлиімді жылтырағанша майлап алып, редакцияға келейін.

– Сәттаров жолдас өзінде ме? – деп хатшы қызға сәлемдесудің мезіретін жасап, төрдегі есіктің тұтқасына қолым тигені сол еді.

– Әй, жігіт, қайда барасың? – Тұлымын шорт кескен, даусы шіңкілдеген ақсары қыз шап беріп жеңімнен ұстай алды, – Бас бар ма өзінде?..

Лепірген көңілім су сепкендей басылды. Хатшы қызға сөстия қараймын.

– Шаруанды маған айт, – деді қыз, кір суындай кілкіген боз көзінің ағын алайта төңкеріп.

– Сәттаров ағайға көрсететін материалым бар, – деймін, ентіге сөйлеп (редакция төртінші қабатта еді, жүгіріп шықсам керек, әрі бұған көңіл өрекпуін қосыңыз).

– Сперва маған тіркетесің. Қанекей, бері әкелгин, давай сюда!

«Қап, мына қыздың кісімсінуіне не деймін? Хат тіркеуші байғұс бұдан не түсінеді? Мені Сәттаров жолдастың өзі шақырған десем бе екен, әлде...» Қайтейін, неше күн, неше түн толғатқан дүниемді секпіл бет, шикілсары қызға ұсынамын. Ол шіркін тым болмаса бас-аяғын шолып оқыған да жоқ, бірінші беттің сол жақ бұрышына баттитып тұрып, төрт таңбалы санды қонжитты да, очеркті өзіме қайтарып берді.

– Әдебиет бөліміне апарыңыз. Короткий коридор, прямо, екінші есік. Бастығы Құралаев, зовут его Қасымтай!

Ұнжырғам түскен қалыпта ілби басып, әдебиет бөліміне келдім. Құралаев шот маңдай, бадырақ көз, шой қара кісі екен. Жазғанымды ұсындым.

– Отырыңыз...

Құралаевтың үні суық тиіп қарлыққандай көмескі естілді. Сөйлеу мәнері солай ма, «з» әрпін «с» деп айтады екен. Қимылы да сылбыр, бүктеулі парақтарды ашып, маған ожырая бір қарады да оқи бастады. Қытымыр кісі сияқты. Сәлеміме жауап қатпады. Кім екенімді де сұраған жоқ.

Тыныш отыра алмай қозғалдым білем, астымдағы ескі орындық шиқ-шиқ етіп сықырлады. Көкейімде сайрап тұрған сөздеріме ұрлана қараймын. Бұрын да дегбір дегеннен мақрұм жан едім, ал қазір содан біржола айырылғандай халдемін. Менің тынышсызданған жайымда Құралаевтың жұмысы болған жоқ, асығар емес. Қолжазбамды сыдырта бір шолып шығып, қолына қызыл қарындаш алды. Мен үшін енді азапты минуттар басталды. Сұмдық! Екінші бетке баттитып тұрып екі жерден сұрау қойды. Үшінші беттің де қақ жартысының астын қызылдап тастады. Көпе-көрінеу жасалған мына зорлыққа не деуім керек? «Нашар жазылған. Түкке тұрмайды!» деп қуып шықса, не істеймін? «Апырай, аяғына дейін оқыса жарар еді. Оқиғасы соншама қызықты әрі ерекше жағдаят. Соған елігіп тіл кемшілігін кешірер еді. Бірақ әне бір құрып қалғыр бүйірі бұлтиған сұраулар белгісі тым көбейіп кетті. Ә, мейлі! Ақырына дейін шыдадым. Шыңғыстай ер азаматтың биік рухы үшін бәр-бәріне көндім...»

Бір мезгілде оқып бітті. Шашырап жатқан қағаз парақтарын үстелдің шетіне қарай ысырды да, Құралаев маған бажырая қарады. Бадырақ көз – қашаннан да көркемдікпен сыйыспайтын белгі. Мына кісінің көзі соның ең зоры. Шарасынан шығардай боп кісіге қадала қарағанда жүзің шыдамайды, тура өңменіңнен өтердей сұсты.

– Бім...м, – деп ыңырана дыбыс қатты бір сәтте.

«Оу, ұрысар болсаңыз соны үздіктірмей тезірек айтсаңшы. Жетісіп отырғам жоқ. Болаңыз енді, қандай үкім естіртсеңіз де» деймін іштей.

– Солай де, Қайнаров шырақ. То есть, Қайсар бауыр... Құралаев кенет мырс етіп, қызыл қарындаш мейілінше ай-

ғыздаған қолжазбамды қолына қайыра алды.

– Жап-жақсы екен!

– Уһ!...

Құралаев кенет ішек-шілесі қатып рақаттана күлді.

– Сірә, алғашқың болар?

– Иә, солай деуге болады. Облыстық газетте жарияланған мақалаларымды айтпағанда... – деймін күмілжіп.

– Алғашқың болса, жа..ман е...мес, ей!.. – деді Құралаев даусын соза сөйлеп, – Құдай біледі дейін, тәп-тәуір. Қиналған боларсың, ә?

Басымды изедім. Өлгіндегі кібіртіктеген, қалай боладымен қатты толқыған жайымды ұмытып кеттім. Көңілім әп-сәтте жадырап, бұл хикаятқа қалай кездесіп, оны баяндауға ерекше қиналғаным жайында бастан-аяқ айтып бердім.

– Дұрыс. Очерк те көркем шығарма. Оны әрдайым тап осылай қиналып жазу керек. Сонда ғана нағыз дүние туады. Ал, бауырым...

Соңғы сөзінен секем алып, бетіне жауаңдай қараймын. Шынында да, бекерге сезіктенбеппін, бөлім меңгерушісі іле-шала очерктің кемшілігін тізген сынға көшті. Бақсам, Шыңғыстың ерен ерлігін мен лепірме сөздермен әспеттеп, негізгі оқиғаның түйткілді түйінін шешілмеген қалпында қалдырғамын. Ол қолданған жарақ қандай ғылыми заңдылыққа сүйенген? Сондай зерттеу қазірде бар ма, болса ол не дейді? Ең негізгі мәселе – Шыңғыс кім? Бұл сұрауларға очеркінде жауап жоқ. Сол себепті мына жазғаным шындықтан гөрі қиялға көбірек ұқсаған.

– Сенбейсің. Тіпті илану қиын. Түсіндің бе? Шыңғыс есімді өнертапқыштың сонау Балқан тауында ғажап өнер көрсетіп, жауынгер серіктерін ажалдан құтқарғанына мен сенгем жоқ, – деді Құралаев ең соңғы үкімін риясыз естіртіп. – Турасын айтсам, шығармаң бұл қалпында газетте жариялауға жарамай ды. Есінде болсын, баспасөз бетінде – газетте тек қана шындық жазылуға тиіс. Ал сенің Шыңғысың, ғапу ет, әзірше қиялдан туған фантастикалық шығарманың кейіпкеріне айналып кеткен. Сен әуелі оны жер бетіне түсір, біздің ортамызда өмір сүргенін нақты айғақтармен дәлелде...

Ұнжырғам түсіп орнымнан сөлбірейіп тұрсам керек.

– Асықпа, отыр, – деді Құралаев зілді үнмен, – Шыңғысты архивтен іздеп таппайсың, сірә. Меніңше, оны ел арасынан іздеу керек. Жақсының атағы елеусіз қалмайды, ондай адам ешқашанда ұмытылмайды. Шыңғыс өнертапқыш екенін соғыста ғана емес, елде де көрсеткен болар-ау. Соғыс болса тұтқиылдан келіп, кімді болсын, күнбе-күнгі машық ісінен айырып, ел қорғау жолына еріксіз жекті. Ел ішінде, халық аузында он дай өнертапқыштар туралы, аса дарынды шеберлер жайында қандайда бір аңыз-әңгіме қалмады дейсің бе? Әрине, қалды. Демек, сен сондай қауесеттерге құлағыңды түрік ұстап жүруге тиіссің. Бәлкім, сәті түссе, кім білсін? Сөйткін, бауырым!

Құралаевпен қоштасып кабинеттен шықтым. Таңнан бері бұлыңғыр тартып тұрған ауа райы мүлдем қарауытып, қарақошқыл бұлттар құрсауына түсіпті. Сіркіреп жаңбыр жауып тұр. Асфальт үсті шылқыған су. Тас төселмеген ашық жер былжырап жатыр. Көңіл күйімнің де жай-жапсары соған ұқсас. Өлем-жәлем көңілмен ілби басып, трамвай тоқтайтын аялдамаға бет алдым.

III

Сенбі. Өзгені білмеймін, мен үшін аптаның сенбісінен артық күн жоқ. Неге десеңіз, сенбіде мен арқам кеңіп, мойным ауыр жүктен босағандай сезінемін. Сауық кештері, театр, кино, бақ, би алаңы... Осының бәрі – сенбінің еншісіндегі думандар. Ендеше, мұндай шат-шадыман күнді оқу залында отырып, мезі ермекпен өткізетін бейшара шәкірт мен бе екен сонда?

Алдағы сенбіні де асыға күткенмін. Реті келсе драма театрының жаңа қойылымын тамашалап, соңынан би кешіне соғуды ойластырып қойғамын. Өйткені мойныма жүктелген айтарлықтай жұмыс жоқ-ты. Жұмбақ өнертапқыш туралы очеркті чемоданым түбіндегі газеттің астына тығып қойғамын. Оған деген бастапқы құмарым суыған. Әншейін іс екеніне көзім жеткен. Алматыда жүріп қайдағы бір өнертапқыш жайында кімнен және не деп сұраймын? Әуелі оқуымды тәмамдап, диплом алайын. Қызметке орналасқаннан соң, бәлкім, сұрау салармын. Сол кезде, Құралаев айтқандай, құлағымды түрік ұстармын. Сәті түссе, табармын Шыңғыстың ауылын. Ал таппасам?.. Жалғыз маған керек пе ол, ел жадынан ұмыт болған өнерлілер бір сол ғана ма... деген уәжге сайып, ізденісті біржола тоқтатқамын.

Жаңылмасам, бейсенбі күні болса керек, журналистика кафедрасының қартаң меңгерушісі Отаров Маңғаз ағай кабинетіне шақырып:

– Шырағым, мына бір мақаланы Құралаевқа апарып берсең қайтеді, – дегені.

Үлкен кісінің, оның үстіне бір қауым жұртқа сыйлы ұстаздың тапсырмасын тәрк етуге бола ма, жастар газетінің редакциясы қайдасың деп, делбең қағып жетіп келейін. Құралаев күтіп отыр екен. Маңғаз ағайдың мақаласын менің очеркім құсап бояу қарындашпен әрлі-берлі сызбақ түгілі, көз салып оқыған да жоқ, машинисткаға бірден жөнелтті. Сөйткеніне тіпті риза болдым. Журналшыларды тәрбиелейтін Отаровтай профессордың мақаласы күзеуге түссе, басқалардың көрер күні не болмақ?

– Ал, бауырым, хал-күйің нешік? Шыңғысты таптың ба?

– Жоқ.

– Сұрау салдың ба?

– Жоқ.

– Қазір нендей тірлік істеп жүрсің?

– Біржола жауып қойдым, – деп турасын айтайын. Құралаевтың сол жақ көзінің көк еті жыбыр етті.

– Б...б...бері кел, жа...жақынырақ!

Қытығына тигенімді сездім. Амал бар ма, бірер қадам жақындай түстім. Құралаев маған зейін қойып қараған да жоқ. Телефон трубкасын көтеріп, әлдекімді іздеді.

– Мақа, мен ғой... Құралаев, жастар газетінен.

Не дерін білмесем де, сезіп тұрмын, кафедра меңгерушісінен әлдене сұрамақ.

– Мақа, соңғы курстағылардың диплом жұмыстарын бекітіп қойдыңыздар ма?

«Апырау-ау, Құралаевқа мұның керегі қанша? Өзінің дипломы қалтасында, жұмысы мынау – республикалық газеттің бөлім меңгерушісі. Жазушы атаулы жиі келіп сәлем беріп тұрады, апта сайын телефон шалып, денсаулығын, үй-ішінің амандығын тәптіштеп сұрайтындар қаншама! Ал жұмыртқадан жаңа шыққан балапан іспетті менде бұл кісінің жұмысы қанша? Өзім-ақ айтайын сұрағанын: диплом жұмысын күз басында алғамыз. Маған

«Ұлы Отан соғысы алдындағы баспасөзде стахановшы еңбек озаттарын насихаттау» деген тақырып тиген. Қиын емес. Қай газетті алсаңыз, номер сайын стахановшылар жайлы аста-төк материал бар, ең ғажабы, солар күн сайын мақталған. Соларды пайдаланып диплом жұмысын жазамын. Оның жөн-жобасын әлдеқашан ойластырып қойғамын. Мен үшін бұл – көп дегенде бір айлық жұмыс. Керекті материалдарды жиыстырып жүрмін...»

– Қайнаровқа берген тақырып есіңізде ме, Мақа?

«Қап, мына кісі бір нәрсені бүлдіргелі отыр шамасы. Апыр-ау, менің диплом жұмысымда не шаруасы бар?»

– Мақа, Қайнаровтың диплом тақырыбын өзгертсеңіз қайтеді? – деп Құралаев төтесінен бір-ақ түсті кенет.

«Мәссаған, безгелдек! Сорлатты-ау мені әбден» деймін іштей, ашық түрде қарсылық білдіруге шама қайда.

– Не-неге дейсіз бе? Үлкен себебі бар, кейін айтармын. Бұл өзі жалқау жігіт көрінеді. Біздің редакция бұл шәкіртіңізге сенім артып тапсырма берген еді, өз еркімен орындайтын емес, ал соны диплом жұмысына байлап қойсақ – қайда барады, орындауға мәжбүр болар еді, иә, солай.

«Үлкен кісі, әсіресе беделді газеттің дардай қызметкері де көпе-көрінеу өтірік айтады екен-ау. Қандай тапсырма? Қашан беріп едіңіз?»

– Солай ма? Қагілез, тілалғыш, оқуы да үздік дейсіз бе? Әй, білмеймін, сенбеймін сол жігітке, – деп Құралаев әлгі сөзін қайталады. – Жә, келістіңіз ғой? Тіпті жақсы. Көп рақмет! Қандай тақырып дейсіз бе? Қазір айтайын...

Құралаев жаз дегендей алдыма ақ қағаз тастады.

– «Ұлы Отан соғысы алдындағы баспасөз бетінде жарияланған өнертапқыштар туралы очерктерге сипаттама және олардың басты кейіпкерлері». Иә, иә, дәп солай. Жаздыңыз ба? Қайнаровтың өзі де келісті, эне, менің сөзімді ықыласпен тыңдап отыр. Рақмет, Мақа, қош болыңыз! – Құралаев трубканы тегершікке қойды да, маған қарап күлімсірей сөйлесін. – Ал, бәлем! Жазанды алдың ба?! Жектім бі...бі...лем? Енді і...іс...іс...денбей көр. Жиыр ма жыл бұрынғы газет-журналдың шаңын жұтып, сарғайған тікпелерді ақтарасың!

Мен жауап қатқам жоқ. Ызадан жарылардай боп үн-түнсіз сілейіп тұрмын. Мұндай зорлыққа қалайша төзуге болады?

– Ал, бауырым, жолың болсын! – деді Құралаев, күректтей жалпақ етті алақанын менің кішкене қолыма сарт еткізіп. – Әсілі, сен шошыма! Сәл-пәл күрделі тақырып. Зато, бар ғой, екі қоянды бір оқпен атып алуың ғажап емес. Рас-ау, ә! – Бөлім меңгерушісі шынымен сол ізденіске қызыққандай

кенет жайраң қақты. Сояудай ірі тістері аузын ашқан сайын жылт-жылт етіп көрініп қалады. – Дипломыңды қалтаңа саласың әрі іздеген геройыңды табасың. Қандай тамаша іс! Жас журналист үшін бұдан артық сәттілік болмайды! Өзіміс бұлай бастаған жоқпыс. Құдай біледі, имандай шыным. Сен болсаң оқу бітірмей жатып, үлкен тақырыпқа бірден кенелдің. Ал жөнел! Шыңғысты іздеу жалғыз өз ісім деп санама. Бұл – саған біздің редакциядан жауапты тапсырма!..

Жан-дүнием қарсы болып, ішім қазандай қайнап тұрса да ештеңе демедім. Жөнел деген соң бір минут та бөгелгем жоқ, аяғым-аяғыма тимей зытып келемін. Шынтуайтын айтқанда, бұл – менің қайтадан шарқ ұрған есер көңілімнің сол сәттегі әуейі. Құралаевтың әуелі мені шошындырып, артынан оп-оңай көңілдендіріп жібергенін айтамын. Ойлап қарасам, жалғыз мен емес, Шыңғыс хикаятына Құралаев та сенеді екен. Ал менімен салыстырғанда Қасымтай ағай журналистиканың нағыз тарланы емес пе?! Ендеше, ел жадынан ұмытылған өнертапқышты іздеу – өзім ойлағандай үмітсіз болмағаны. Диплом тақырыбының қиындағанынан онша сасқамын жоқ. Мейлі, қиындай берсін. Қайта тіпті жақсы. Шыңдаламын, жас қаламымды ұштаймын, тәжірибеммолығады. Еңғажабы, іздептабуарманболған Шыңғыс сынды тамаша өнерпаздың тағдырына, бәлкім, жолығамын...

Жатақханаға келісімен бұрынғы іс жоспарымды бұзып, диплом жұмысын жазуға әзірлік кестесіне түбегейлі өзгерту енгіздім. Қысқа мерзімде толып жатқан газет-журналдарды ақтарып, қажет-ау деген мақала, ақпар, түрліше жарияланымдарды іріктеуім қажет. Кейбір ірі жаңалықтар жайлы тиісті мамандармен кездесіп, жазылған материалдың дұрыс-бұрысын тексермей тағы болмайды.

Қысқасы, сенбі сайынғы серуен, мәдени саяхат, би кештері жайына қалмақ. Мен енді уақыт пен жылдар керуені сарғайтқан газет-журналдар тікпесін ертелі-кеш мұжыған зерттеуші болуға тиіспін. Тек сол уақытша болғай...